

Zingevingsvraagstukken in het sociaal domein

‘Ja, het is vaak ook: help mij om betekenisvolle contacten te hebben.’ – een sociaal werker

Masterthesis Humanistiek UvH

Merel Holman

1005294

05-08-2023

Utrecht

Universiteit voor Humanistiek

M3-MT-22/23: Masterthesis

Coördinator: Wander van der Vaart

Begeleider: Renske Kruizinga

Meelezer: Femmianne Bredewold

Voorwoord

Voor u ligt de masterscriptie ‘Zingeingsvraagstukken in het sociaal domein’. Deze scriptie is geschreven in de laatste fase van de studie Humanistiek aan de UvH (Universiteit voor de Humanistiek) in Utrecht. Van februari tot en met juni 2023 ben ik bezig geweest met het doen van onderzoek en het interpreteren van de data.

Tijdens mijn studie ben ik werkzaam geweest binnen een PI (penitentiaire inrichting) als geestelijk verzorger. Hierbij ben ik veel in contact geweest met mensen die weinig zingeving ervaren in hun leven. Deze gesprekken hebben veel indruk op mij gemaakt. Het belang van en de behoefte aan zingeving, vooral in de meest ongunstige situaties, is erg groot.

Om een zinvol leven te leiden en om hier de juiste balans in te vinden is een uitdaging voor veel mensen. Ik laat mij graag inspireren door alle verhalen van cliënten en hulpverleners om mij hier verder in te ontwikkelen en ook mijn steentje bij te kunnen dragen in het sociale werkveld.

Ik wil Renske Kruizinga bedanken voor de begeleiding en ondersteuning tijdens het proces van het schrijven van de masterscriptie. Ondanks mijn stress en onzekerheid heeft zij mij er goed doorheen geholpen. Het heeft wat moeite gekost, maar ik ben blij met het eindresultaat. Het heeft veel doorzettingsvermogen en veerkracht van mij gevraagd. Het was het waard.

Daarbij zou ik ook graag mijn familie willen bedanken, met name mijn ouders voor hun ondersteuning, mijn zus voor haar waardevolle hulp en feedback geven en mijn broer voor zijn ICT vaardigheden, toen mijn laptop voor de zoveelste keer niet meewerkte. Daarnaast mijn vriendinnen die altijd voor mij klaarstaan. Ook mijn vriend is een grote steun geweest op de momenten dat ik het zwaar had. Het ging met ups en downs, maar het heeft uiteindelijk veel voldoening gegeven.

Als we het hebben over zingeving, dan heb ik in ieder geval erg doelmatig geleefd de afgelopen maanden. De enige focus was mijn scriptie, dat was de reden dat ik mijn bed uit kwam. Ik ben dankbaar voor de vele interessante artikelen over zingeving (en wat allemaal wel niet daarmee verbonden) die ik heb mogen lezen en de verhalen die ik heb mogen horen. Ondanks ik het woord zingeving soms niet meer wilde horen, kan ik met zekerheid zeggen dat ik geïnspireerd ben geraakt om zelf ook na te denken over zingeving in mijn eigen leven.

Ik wens u veel leesplezier toe.

Merel Holman

Utrecht, 29-06-2023

Samenvatting

In deze scriptie is het doel om middels kwalitatief onderzoek (interviews) meer inzicht te krijgen in de opvattingen van sociaal werkers over zingeving, welke zingevingsvraagstukken de sociaal werkers tegenkomen in hun werk en hoe zij hiermee omgaan. Het is nodig om onderzoek te doen naar zingeving in het sociaal domein, omdat er veel kennis ontbreekt op dit moment over hoe sociaal werkers met zingevingsvragen van hun cliënten omgaan en hoe zij hiernaar kijken. Het verkrijgen van deze kennis, kan uiteindelijk bijdragen aan het welzijn van de cliënten die hulpverlening krijgen van de sociaal werkers. Als de sociaal werkers weten hoe zij zingevingsvraagstukken herkennen bij hun cliënten en hoe zij hiermee om kunnen gaan, kunnen zij op een passende manier inspelen op de behoeftes van de cliënten en zo hun welzijn vergroten. De onderzoeksvraag die in deze scriptie centraal staat, is: Welke zingevingsvraagstukken zien sociaal werkers bij hun cliënten en hoe reageren de sociaal werkers op deze vraagstukken?

Uit de resultaten blijkt dat de opvatting van sociaal werkers over zingeving overeenkomt met wat in de literatuur wordt verstaan onder zingeving, sommige sociaal werkers veronderstellen dat er eerst aan basisbehoeften moet worden voldaan, voordat er ruimte is voor zingeving. Vanuit de literatuur zijn hier verschillende theorieën over.

De zingevingsvraagstukken die sociaal werkers tegenkomen zijn vooral eenzaamheid (gebrek aan verbondenheid) en hierdoor wordt soms ook een gebrek aan doelgerichtheid ervaren. Een enkele keer worden ook financiële of verslavingsproblemen genoemd als zijnde zingevingsvragen. Dit roept een vermoeden op dat het niet altijd helder is wat zingevingsvragen zijn voor sociaal werkers en dat de onderliggende zingevingsvraag, ‘de vraag achter de vraag’ niet altijd wordt herkend.

In de gesprekken die sociaal werkers voeren, worden thema’s besproken op een manier die zou kunnen bijdragen aan zingeving (levensloop bij langsgaan, empoweren, stimuleren van zelfonderzoek, iemand op een andere manier laten kijken naar zichzelf etc.). Sociaal werkers zoeken ook vaak naar praktische oplossingen, zoals een daginvulling. Dit zal gedeeltelijk te maken hebben met de opdracht, sommige sociaal werkers geven aan dat hun opdracht ‘niet verder gaat’ en een individueel gesprek ‘niet onder hun opdracht’ valt. De vraag is of een dag-invulling voldoet aan de zinbehoeften van de cliënten.

Er wordt aanbevolen om in vervolgonderzoek te kijken naar de behoefte in nascholing van sociaal werkers en of het nodig is om eerst aan basisvoorwaarden te voldoen, voordat er naar zingeving kan worden gekeken. Daarnaast wordt het relevant geacht om te kijken of sociaal werkers soms door hun oplossingsgerichte instelling aan existentiële zingevingsvraagstukken voorbij gaan. Als zij zingevingsvraagstukken herkennen en hiermee om weten te gaan, kan dit bijdragen aan het welzijn van cliënten, omdat verondersteld wordt dat dit een fundamentele behoefte is van de mens.

Inhoud

Voorwoord	2
Samenvatting.....	3
Hoofdstuk 1: Inleiding	6
1.1 Aanleiding van het onderzoek.....	6
1.2 Relevantie.....	8
1.3 Probleemstelling en doelstelling	8
1.4 Hoofdvraag en deelvragen	9
1.5 Begripsdefinities.....	9
Hoofdstuk 2: Theoretisch kader.....	10
2.1 Zingeving	10
2.2 Theorie over zingeving van Peter Derkx.....	12
2.2.1 Doelgerichtheid.....	12
2.2.2 Morele rechtvaardiging.....	12
2.2.3 Zelfrespect, erkenning en besef van eigenwaarde	12
2.2.4 Competentie	13
2.2.5 Begrijpelijkheid.....	13
2.2.6 Verbondenheid.....	13
2.2.7 Transcendentie	14
2.2.8 Verantwoording voor de theorie van Peter Derkx (2011)	14
2.3 Het sociaal domein en zingeving	15
Hoofdstuk 3: Methode	17
3.1 Onderzoeksmethode	17
3.2 Populatie en steekproef	18
3.3 Dataverzameling.....	18
3.4 Data-analyse	19
3.5 Ethische verantwoording.....	19
Hoofdstuk 4: Resultaten.....	21
4.1 De opvatting van sociaal werkers over zingeving.....	23
4.1.1. Basisbehoeftes vervuld als voorwaarde	24
4.1.2. Doel in het leven	25
4.1.3. Religie.....	25
4.1.4. Waarden: hoe kijk ik naar mezelf en de wereld.....	25
4.1.5. Verbondenheid.....	26
4.1.6. Eigenwaarde en eigen kracht	26
4.1.7 Nuttig voelen en meedoen of bijdragen	27

4.2 De zingevingsvraagstukken die sociaal werkers zien bij hun cliënten	28
4.2.1 Diversiteit aan vraagstukken.....	28
4.2.2 Verlies en eenzaamheid	29
4.2.3 Gebrek aan eigenwaarde en gevoel van competentie	31
4.2.4 Een gebrek aan verbinding met en begrip van zichzelf	32
4.2.5 De behoefte erbij te horen.....	32
4.2.6 Behoefte aan erkenning.....	33
4.2.7 Behoefte aan een daginvulling.....	34
4.2.8 Gebrek aan een doel.....	34
4.3 Omgang van sociaal werkers met zingevingsvragen	35
4.3.1 Tijd en ruimte voor zingevingsvraagstukken.....	35
4.3.2 Doorverwijzen.....	36
4.3.3 Reageren vanuit eigen ervaring en aangeleerde methodieken	36
4.3.4 Participatie bevorderen en praktische oplossingen	37
4.3.5 In gesprek gaan	38
4.3.6 Stimuleren tot zelfbegrip, eigenwaarde en in kracht zetten	39
4.3.7 Religie.....	41
Hoofdstuk 5: Conclusie.....	42
5.1 Welke opvattingen hebben sociaal werkers over zingeving?.....	42
5.2 Welke zingevingsvragen zien sociaal werkers bij hun cliënten?	42
5.3 Hoe reageren sociaal werkers op deze zingevingsvraagstukken?.....	43
Hoofdstuk 6: Discussie, beperkingen en aanbevelingen.....	44
6.1 Discussie.....	44
6.1.1 Deelvraag 1: De opvatting van sociaal werkers over zingeving.....	44
6.1.2 Deelvraag 2: De zingevingsvragen die sociaal werkers tegenkomen.....	47
6.1.3 Deelvraag 3: Omgang van sociaal werkers met zingevingsvraagstukken	50
6.2 Beperkingen onderzoek.....	53
6.3 Aanbevelingen vervolgonderzoek.....	54
Literatuur.....	55
Bijlagen	59
Bijlage 1: Informatiebrief deelnemers.....	59
Bijlage 2: Toestemmingsformulier (<i>Informed consent</i>).....	64
Bijlage 3: Toestemmingsformulier ethische commissie	65
Bijlage 4: Interviewgide	66
Bijlage 5: Codeboom.....	70

Hoofdstuk 1: Inleiding

In dit eerste hoofdstuk wordt een beeld geschetst van het probleem, dat de aanleiding is voor dit scriptieonderzoek. Allereerst wordt de context weergegeven. Vervolgens wordt het probleem geëxpliciteerd met daaropvolgend een toelichting op de relevantie van dit onderzoek. Daarna volgen de probleemstelling (kort), doelstelling en onderzoeksvragen. Aan het eind van het hoofdstuk staan de begripsdefinities.

1.1 Aanleiding van het onderzoek

Zorg wordt steeds vaker bij mensen thuis buiten instituties verleend. Deze tendens van vermaatschappelijking of de-institutionalisering is halverwege de twintigste eeuw ontstaan (Kwekkeboom, 2022, p. 191). Voorheen was het gebruikelijk dat zorg plaatsvond in instellingen, zoals in rusthuizen waar ouderen werden verzorgd (Kwekkeboom, 2022, p. 12). Deze ontwikkeling heeft consequenties voor de geestelijke verzorging. Het recht op geestelijke verzorging ging namelijk samen met het verblijf in (zorg)instellingen (Schilderman, 2015, p. 6). Wettelijk gezien is beschikbaarheid van geestelijke verzorging verplicht voor iemand die minstens 24 uur is opgenomen (*Wet kwaliteit, klachten en geschillen zorg*, 2019, § 2, art. 6). Buiten instellingen is geestelijke verzorging niet gewaarborgd. Geestelijk verzorgers kunnen hulp bieden bij vragen waar niet meteen een antwoord op is. Zij bieden de cliënt een vrijplaats om levensvragen te bespreken, vragen die opkomen wanneer het leven niet meer vanzelfsprekend is. Doordat zorg vaker ‘aan huis’ of op afspraak plaatsvindt, groeit de behoefte aan geestelijke verzorging in de thuissituatie eveneens. Er is sinds 2019 subsidie beschikbaar voor geestelijke verzorging in thuissituaties voor mensen van 50 jaar en ouder en voor kinderen en volwassenen in de laatste levensfase en hun naasten (de Jonge, 2021).

Zorgverleners die veelal werkzaam zijn in de extramurale zorg (zorg aan cliënten die niet in een instelling verblijven), zijn sociaal werkers, ook wel ‘wijkcoaches’ genoemd. Sociaal werkers begeleiden mensen bij allerlei vraagstukken in het leven, met name wanneer het niet goed gaat met iemand. Hierbij zou zingeving een belangrijke rol kunnen spelen. Ondanks dat sociaal werkers aangeven regelmatig zingevingsvragen tegen te komen in hun werk, blijkt echter nog weinig kennis te zijn onder sociaal werkers over hoe om te gaan met zingevingsvragen en wanneer door te verwijzen naar geestelijke verzorgers (van de Geer, 2020). Sociaal werkers geven aan dat ze handelingsverlegenheid ervaren omtrent zingevingsvragen en behoefte hebben aan meer kennis en vaardigheden om adequaat te kunnen reageren op deze vraagstukken (van de Geer, 2020).

Soms kunnen gebeurtenissen in iemands leven, zoals ernstig ziek worden of het ervaren van een groot verlies, leiden tot grote veranderingen. Iemand kan hierdoor de zin van het leven totaal verloren zijn (Geelen, 2015, p. 30). Zingevingsvragen kunnen ontstaan bij belangrijke gebeurtenissen

en gaan over wat van waarde of betekenis is voor iemand: men tracht de diepere betekenis van iets te vinden (Hekking & Vandewiele, 2011, p. 8). Hiermee wordt ‘existentiële zingeving’ bedoeld, dat anders is dan ‘alledaagse zingeving’ volgens Alma & Smaling (2010, p. 17). Het laatstgenoemde vindt plaats in dagelijkse situaties, zoals bij het lezen van een boek of het omgaan met anderen (Alma & Smaling, 2010, p. 17). In deze scriptie wordt gericht op existentiële zingeving. Bij existentiële zingeving wordt de zin van handelingen, mensen, dieren enzovoort in verband gebracht met ons menselijk bestaan; de kwaliteit van ons bestaan (Alma & Smaling, 2010, p. 17). Existentiële zingeving refereert aan het plaatsen van ons leven in een breder verband van betekenissen (Alma & Smaling, 2010, p. 17). Het kan zowel religieus als seculier ingevuld worden (Somsen, Barnhoorn & Jacobs, 2023, p. 38). Existentiële zingeving gaat over hoe mensen betekenis en richting geven aan hun leven (Westerhof, 2013). In de rest van de scriptie zal elke keer als er verwezen wordt naar existentiële zingeving, dit ‘zingeving’ worden genoemd.

Zingevingsvragen ontstaan, zoals in de vorige alinea benoemd, veelal wanneer het leven niet als vanzelfsprekend wordt ervaren, zoals bij ziekte of het verlies van een naaste (Jacobs, 2020, p. 34). Een ander voorbeeld van een moment waarop zingevingsvragen opkomen, is wanneer iemand ouder wordt en zich afvraagt of zijn of haar leven nog van betekenis is (van de Geer, 2020). Dit soort existentiële levensvragen komen sociaal werkers regelmatig tegen in hun werk: waarin zij als professionals ondersteunen bij doelen en levensinvulling van hun cliënten (van de Geer, 2020). Bovendien wordt met de introductie van een breder gezondheidsperspectief, zoals positieve gezondheid in het sociaal werk ook steeds meer verwacht dat sociaal werkers het gesprek aangaan over zingeving (IPH, 2021).

Uit onderzoek blijkt dat sociaal werkers niet altijd weten wat ze moeten doen met vraagstukken of situaties waar niet meteen een oplossing voor te bedenken is (Hölsgens, 2020). De sociaal werkers geven aan behoefte te hebben om zingevingsvraagstukken die aan hun werk gerelateerd zijn, te onderzoeken en hierop te reflecteren. Als sociaal werkers meer kennis hebben van hoe zij zelf omgaan met hun eigen zingevingsvraagstukken, kan dat helpend zijn in hoe zij omgaan met de zingevingsvraagstukken van hun cliëntengroep. Ook blijkt dat de sociaal werkers een gebrek aan tijd en ruimte ervaren, om binnen hun werkzaamheden aandacht te geven aan zingevingsvraagstukken (Hölsgens, 2020).

1.2 Relevantie

Op dit moment is nog niet voldoende duidelijk hoe zingevingsvraagstukken een rol spelen in het sociaal werk en wat sociaal werkers nodig hebben om daar adequaat op te reageren. Om sociaal werkers de juiste kennis en vaardigheden over zingeving bij te kunnen brengen, is het nodig om onderzoek te doen naar zingeving in het sociaal domein. Het is allereerst van belang dat gekeken wordt welke zingevingsvraagstukken sociaal werkers tegenkomen bij hun cliëntengroep en hoe zij hiermee omgaan (Hölsgens, 2020). De vraag welke rol zingevingsvraagstukken spelen in het sociaal domein, is vanuit de praktijk naar voren gekomen (Zingeving in Sociaal Domein, 2023).

Verschillende partijen zouden graag meer informatie willen over dit onderwerp: Wmo Radar, BPSW, HAN, Agora, Questio, Sociaal Werk Nederland, Movisie, Vilans, BeterOud, Gezond Noord, Centrum voor Levensvragen Rotterdam en omstreken, Centrum Ontmoeting in Levensvragen (COiL, Nijmegen) en De Heerlijkheit (Centrum voor Levensvragen Twente / Achterhoek) (Zingeving in Sociaal Domein, 2023). De bevindingen die in dit scriptieonderzoek worden gedaan, kunnen gebruikt worden voor verder onderzoek naar de behoefte in nascholing bij sociaal werkers, zodat zij adequaat kunnen reageren op zingevingsvraagstukken. Wanneer de onderliggende zingevingsvraag wordt gemist, kan het zo zijn dat er niet de juiste vragen worden gesteld. Als sociaal werkers adequaat kunnen reageren op deze zingevingsvraagstukken, kan dit helpen bij het welzijn van hun cliëntengroep (Hölsgens, 2020).

Door onderzoek te doen naar zingevingsvraagstukken die sociaal werkers tegenkomen bij cliënten, kan er een bijdrage geleverd worden aan het welzijn van de wijkbewoner. Dit omdat er meer passend gereageerd kan worden op zijn of haar behoefte en omdat verondersteld wordt dat het leven als zinvol ervaren, een positieve bijdrage levert aan het welzijn van mensen (Derkx, 2011, p. 135). Bovendien is zingeving een belangrijk onderdeel van humanistiek (Humanistiek, 2022). Vanuit dit normatieve kader wordt in dit onderzoek getracht een bijdrage te leveren aan een meer humane samenleving, waarin de mens de mogelijkheid krijgt om een volwaardig leven en zingevend bestaan te leiden (Humanistiek, 2022). Het doel is dan ook om zingeving in het sociaal domein te bevorderen.

1.3 Probleemstelling en doelstelling

De probleemstelling is dat er niet genoeg inzicht is in de mate van kennis van sociaal werkers over zingeving, de zingevingsvraagstukken die sociaal werkers tegenkomen bij cliënten en hoe sociaal werkers met die vraagstukken omgaan. Wanneer dit duidelijk is, kan er gekeken worden naar wat zij wensen aan bijscholing en ondersteuning voor de uitoefening van hun beroep.

De doelstelling is om middels een kwalitatief onderzoek meer inzicht te krijgen in de manier waarop sociaal werkers naar zingeving kijken, de zingevingsvraagstukken die sociaal werkers tegenkomen in hun werk en hoe zij hiermee omgaan.

1.4 Hoofdvraag en deelvragen

Welke zingevingsvraagstukken zien sociaal werkers bij hun cliënten en hoe reageren de sociaal werkers op deze vraagstukken?

- Welke opvattingen hebben sociaal werkers over zingeving?
- Welke zingevingsvraagstukken zien sociaal werkers bij hun cliënten?
- Hoe reageren sociaal werkers op deze zingevingsvraagstukken?

1.5 Begripsdefinities

Zingevingsvragen: Vragen die ontstaan bij een proces waarbij mensen betekenis willen toekennen en richting willen geven aan het leven en het daarmee in een breder perspectief proberen te plaatsen (Derkx, 2011; Westerhof, 2013).

Sociaal werk: De ‘Beroepsvereniging van professionals in sociaal werk’ vertaalt een internationale definitie van sociaal werk, die van toepassing is op alle sociaal werkers, op de volgende wijze:

“Sociaal werk is een op de praktijk gebaseerd beroep dat sociale verandering en ontwikkeling, sociale cohesie, empowerment en bevrijding van mensen bevordert. Daarnaast is sociaal werk een academische discipline die sociaal werk onderzoekt en bijdraagt aan inzichten in en wijzen van werken voor sociaal werk. Principes van sociale rechtvaardigheid, mensenrechten, collectieve verantwoordelijkheid en respect voor diversiteit staan centraal in sociaal werk. Ondersteund door theorieën over sociaal werk, sociale wetenschappen, geesteswetenschappen en plaatselijke - en culturele ervaringskennis, betreft sociaal werk mensen en structuren bij het aanpakken van uitdagingen in het leven en het bevorderen van het welzijn.”
(Beroepsprofiel, 2022, p. 13)

Sociaal werk ondersteunt bewoners bij het oplossen van problemen in het dagelijks leven van mensen, zodat ze (weer) sociaal kunnen functioneren en waardig naar vermogen kunnen deelnemen aan de maatschappij (Sociaal werk Nederland, z.d.). Sociaal werkers werden vroeger ‘maatschappelijk werkers’ genoemd en kennen over het algemeen verschillende andere namen en onderverdelingen, zoals wijkcoaches of WMO-consulenten (van Dam, Kluft, Scheffelaar, 2016). In deze scriptie wordt de term ‘sociaal werkers’ gehanteerd als koepelterm voor de verschillende soorten sociaal werkers. Het betreft de eerstelijnszorg, dat is zorg waar geen verwijzing voor nodig is, zoals de huisarts, tandarts, fysiotherapeut, apotheker, maatschappelijk werker of wijkverpleegkundige (Eerstelijnszorg, z.d.). De sociaal werkers die voor deze scriptie worden geïnterviewd, zijn ambulante en/of ‘in de wijk’ werkzaam.

Hoofdstuk 2: Theoretisch kader

In dit hoofdstuk wordt het onderzoek gekaderd. De kernconcepten van het onderzoek worden uiteengezet en er wordt een beeld gegeven van wat er tot nu toe bekend is over zingeving binnen het sociaal domein.

2.1 Zingeving

Zoals beschreven, gaan zingevingsvraagstukken over wat van waarde of betekenis is voor iemand in zijn of haar leven (Hekking & Vandewiele, 2011, p. 8). Het betreft een manier van betekenisgeven aan het leven en het hebben van een doel in het leven (Somsen, Barnhoorn & Jacobs, 2023, p. 38). Zingeving wordt binnen verschillende disciplines beschreven, gehanteerd en gedefinieerd. Het begrip heeft zijn oorsprong in de psychotherapeutische praktijk, waarbij Viktor Frankl en Irvin Yalom vaak worden gezien als de grondleggers van theorie rondom zingeving (Westerhof, 2013, p. 15). Tijdens Frankl's verblijf in concentratiekampen ontwikkelt hij het idee dat het hebben van een doel in het leven maakt dat gevangenen de grootste kans hebben om te overleven (Frankl, 1963). Frankl is er – mede door zijn ervaring – van overtuigd dat je als mens onder alle omstandigheden kan kiezen voor een zinvol bestaan; je moet de zin ontdekken volgens hem (Frankl, 1963; Westerhof, 2013, p. 15). Yalom veronderstelt dat er vier fundamentele aspecten van het mens zijn kunnen worden onderscheiden en noemt deze de *'ultimate concerns'*: dood, vrijheid, isolatie en zinloosheid (Yalom, 1980). Yalom ziet als psychotherapeut dat zijn cliënten vaak moeite hebben met vraagstukken omtrent de zin van hun bestaan. Zijn visie is dat de omgeving de mens weinig handvatten geeft voor de ervaring van zin, de mens zelf moet zin creëren, het leven is van zichzelf zinloos (Yalom, 1980). Westerhof (2013) omschrijft zingeving als een psychologisch proces, *“waarbij mensen betekenis toekennen en richting geven aan hun leven en het daarmee in een breder perspectief plaatsen”* (p. 15).

De Amerikaanse psycholoog en wetenschapper Roy Baumeister (1991) schrijft in zijn boek *'Meanings of Life'* over de *'The Four Needs for Meaning'*. Hij veronderstelt dat de mens behoefte heeft om zijn of haar leven zinvol te maken en deelt zingeving op in de volgende begrippen: doelgerichtheid, waarde, hanteerbaarheid en eigenwaarde (p. 29). Respectievelijk gaan deze begrippen over het hebben van een doel in het leven; ervaren dat ons gedrag gerechtvaardigd is; grip of controle hebben op het leven; en het hebben van een positief zelfbeeld (pp. 32-47). Als een individu aan deze vier behoeften kan voldoen, zal deze waarschijnlijk het gevoel hebben dat zijn of haar leven zinvol is. Als dit niet zo is, heeft het individu een grotere kans op een gebrek aan de ervaring van zin, stelt Baumeister (1991, p. 29).

Derx (2011, p. 115) reflecteert en bouwt voort op de begrippen van Baumeister (1991) en van

Praag en stelt dat zingeving een cognitief proces is, met grote gevolgen voor gevoel, motivatie en handelen. Derkx (2011) schrijft dat hij zingeving ruim opvat en dat ook zinvinding, zinervaring en zinbeleving onder het begrip zingeving vallen (p. 115). Het zingevingskader zoals hij dat noemt, is iets dat gevormd is door de jaren heen, door opvoeding en de omgeving (Derkx, 2011, p. 116). Volgens Derkx gaat zingeving over eigen ervaringen en het leven als geheel plaatsen in een groter verband van samenhangende betekenissen (Derkx, 2011, p. 116). Derkx (2011) breidt *'The Four Needs for Meaning'* van Baumeister (1991) uit. In zijn boek 'Humanisme, zinvol leven en nooit meer ouder worden' reflecteert Derkx (2011) op de aspecten van Baumeister (1991) en betreft andere schrijvers (zoals Alma & Smaling), waarop Derkx (2011) de 'zeven zinbehoeften' baseert. Alma en Smaling (2010) veronderstellen in hun boek 'Waarvoor je leeft' meer begrippen als onderdeel van zingeving, dan voorgaande auteurs, namelijk: doelgerichtheid, samenhang, waardevolheid, verbondenheid, transcendentie, competentie, erkenning, motiverende werking en welbevinden (pp. 20-22). De eerste zeven zijn vergelijkbaar met de begrippen van Derkx (2011). De twee laatste 'motiverende werking' en 'welbevinden' zijn beide resultaat van de ervaring of vervulling van de andere aspecten (Alma & Smaling, 2010, p. 22).

Deze zeven zinbehoeften van Derkx (2011) worden gehanteerd in deze scriptie voor het expliciteren van 'zingeving', omdat deze theorie het meest passend en relevant wordt geacht. Er zal eerst een weergave van de theorie worden gegeven en vervolgens een argumentatie voor de keuze van deze theorie.

2.2 Theorie over zingeving van Peter Derkx

Zoals beschreven worden de zeven zinbehoeften van Peter Derkx gehanteerd, die hij beschrijft in zijn boek ‘Humanisme, zinvol leven en nooit meer ‘ouder worden’ (2011, pp. 115-131). De verschillende zinbehoeften kunnen overlappen en ook kan één bron van zin voorzien in meerdere zinbehoeftes. Derkx (2011) geeft aan dat het niet essentieel is hoe zingeving wordt gecategoriseerd, met fijnere onderscheidingen, ontstaan meer categorieën. Derkx (2011) heeft drie categorieën aan die van Baumeister (1991) toegevoegd.

2.2.1 Doelgerichtheid

Bij het onderdeel doelgerichtheid draait het om het kunnen verbinden van je huidige activiteiten, met een waardevol iets in toekomst (Derkx, 2011, p. 116). Dat kan iets buiten jezelf zijn, maar ook een innerlijke vervulling. Het kan gaan om iets dat je wil bereiken, zoals een baan of een prijs. Het kan ook gaan om het ontwikkelen van een talent bijvoorbeeld. Het eerstgenoemde wordt door Derkx (2011) ‘goal’ genoemd en het tweede voorbeeld als ‘*fulfillment*’. Je kan meerdere doelen hebben op hetzelfde moment.

2.2.2 Morele rechtvaardiging

Morele rechtvaardigheid verwijst naar het idee dat mensen willen handelen naar wat moreel goed is, dat het handelen een positieve waarde heeft (Derkx, 2011, p. 117). Er wordt verondersteld dat de mens een behoefte heeft aan handelen dat niet verwijtbaar is en gelegitimeerd kan worden, zo stelt Derkx (2011, p. 117). Dit geldt ook voor handelingen die geen moreel motief hebben. Bijvoorbeeld mensen die handelen vanuit financieel eigenbelang, van hen kan beschouwd worden dat hun handelingsmotief niet op morele grond is gebaseerd. Derkx (2011) stelt dat mensen ook in zo’n situatie de behoefte hebben om hun gedrag te rechtvaardigen (p. 117). Derkx (2011) baseert zijn invulling van dit concept op de behoefte aan ‘*moral justification*’ van Baumeister.

2.2.3 Zelfrespect, erkenning en besef van eigenwaarde

Zelfrespect, erkenning en besef van eigenwaarde gaan over het positief kunnen waarderen van jezelf. Het houdt in dat mensen een of meer vaardigheden kunnen bedenken waarin ze beter zijn dan andere mensen. Ook houdt het in dat mensen zich gerespecteerd voelen door anderen. Het gaat om het voelen van waarde over zowel het handelen van het individu, als wat het individu is. De groep waarin het individu zich bevindt heeft grote impact op dit gevoel, sociale hiërarchie en cultuur spelen hierbij een rol: “*Mensen vergelijken zich vaak individueel met mensen uit hun eigen groep of omgeving, maar ze kunnen ook een overtuiging van eigenwaarde ontleen aan het lidmaatschap van een collectief (een natie, een godsdienst een beroep, een leefstijl, een fanclub)*” (Derkx, 2011, p. 118).

2.2.4 Competentie

Mensen hebben een behoefte aan een besef van competentie. Mensen willen het gevoel hebben dat hun keuzes ertoe doen en dat zij iets te zeggen hebben over hun leven en wat hen overkomt. Mensen willen denken en geloven dat zij controle hebben over wat er gebeurt. Hierbij kan de controle twee vormen aannemen. Dit kan zijn dat men zich aanpast aan de omgeving. Of dit kan zijn dat men de omgeving aanpast, aan wat men zelf wil. De tweede vorm is interpretatieve controle: het begrip hebben waarom iets of waardoor iets gebeurt. Dit levert ook een gevoel van competentie op, ook al heeft iemand in dat geval geen invloed op de uitkomst (Derkx, 2011, p. 119).

2.2.5 Begrijpelijkheid

Volgens Derkx (2011, p. 120) houden mensen niet van chaos en hebben mensen een sterke behoefte om de werkelijkheid te begrijpen en te verklaren. De term begrijpelijkheid is uitgewerkt door Jan Hein Mooren (Mooren, 1998, p. 199), gebaseerd op Antanovsky's theorie 'sense of coherence' en wordt ook wel 'comprehensibility' of 'intelligibility' genoemd. Er wordt verondersteld dat mensen behoefte hebben aan het creëren van een coherent verhaal over het eigen leven tegen een bredere achtergrond met het doel om identiteit en continuïteit te vormen en het leven begrijpelijk te maken (Derkx, 2011, p. 120). Deze categorie overlapt met het concept 'interpretatieve controle' van Baumeister, dat gaat over de behoefte aan competentie. Begrijpelijkheid refereert aan samenhang kunnen aanbrengen en "verbinden aan dat wat men al kent" (Derkx, 2011, p. 120).

2.2.6 Verbondenheid

Smaling & Alma (2010) voegen de zinbehoefte van 'ervaren verbondenheid' toe als onderdeel van zingeving (Derkx, 2011, p. 121). Het gaat bij deze term naast contact met anderen, over verbondenheid voelen met het andere. Het refereert aan contact met anderen of het andere in de zin van vereniging of overgave. Derkx (2011) benadrukt dat er geen sprake is van controle, beheersing of eigenbelang. Derkx (2011, p. 121) verwijst naar Alma & Smaling (2010, p. 19) die stellen dat het gaat om het laten gebeuren, laten zijn en zorgzaamheid en benadrukken dat 'het andere' niet een verlengstuk van zichzelf is hierbij, maar echt 'als ander' wordt ervaren. Alma & Smaling (2010) stellen dat verbondenheid ook bewerkstelligd wordt door burgerschap of het werken aan humanisering van de samenleving. Derkx (2011) onderschrijft de theorie van Baumeister (1991), die het belang van verbondenheid benadrukt en stelt dat het essentieel is om langdurige interpersoonlijke banden te vormen en te onderhouden met een beperkt aantal mensen: "...banden gekenmerkt door frequente en plezierige interactie in de context van een langetermijnrelatie van zorg voor en bezorgdheid om elkaars welzijn." (Derkx, 2011, p. 121) .

2.2.7 Transcendentie

Derkx (2011, p. 122) verwijst opnieuw naar Alma & Smaling (2010) voor een omschrijving van transcendentie. Transcendentie gaat over het overstijgen van alledaagse praktijken, van het bekende en vertrouwde, het gaat over het onderzoeken van het nieuwe en het onbekende (Alma & Smaling, 2010, p. 21). De behoefte aan transcendentie heeft veel overlap met de behoefte aan verbondenheid. Het gaat over nieuwsgierigheid en verwondering (Derkx, 2011, p. 125).

Als aan deze zinbehoefte worden vervuld, wordt verondersteld dat deze persoon zijn of haar leven als zinvol zal ervaren. Als niet alle behoeften kunnen worden vervuld, wordt verondersteld dat er wordt nagedacht over het leven en mogelijk getracht worden aspecten in het leven te veranderen, zodat alle behoeften worden bevredigd (Derkx, 2011, p. 127).

2.2.8 Verantwoording voor de theorie van Peter Derkx (2011)

De theorie van Peter Derkx (2011) is relevant voor deze scriptie, onder andere omdat het in Nederland is ontwikkeld en de ruwe data ook in Nederland wordt afgenomen. De theorie is ontwikkeld in een seculiere omgeving met de nadruk op *communion*, dat past binnen het sociaal domein. De hypothese is dat er meer aspecten in de interviews voor komen die te maken hebben met *communion*, een voorbeeld is de behoefte aan verbondenheid (Derkx, p. 125).

De theorie is treffend en beschreven met concrete voorbeelden, waardoor het goed toe te passen is op de praktische voorbeelden van de sociaal werkers. De aspecten ‘motiverende werking’ en ‘welbevinden’ heeft Derkx niet als categorie (zoals Alma & Smaling), omdat je een zinvol leven kan ervaren zonder per se gelukkig te zijn volgens hem (kan los van elkaar staan). Daarnaast zijn de twee laatste categorieën meer een gevolg dan een voorwaarde voor zingeving, dat maakt de twee categorieën minder relevant voor dit onderzoek.

2.3 Het sociaal domein en zingeving

Sociaal werkers zijn werkzaam in de domeinen zorg en welzijn, waarbij hun taak is: “...*het begeleiden van mensen, groepen en gemeenschappen in sociaal functioneren, en aandacht voor maatschappelijke structuren die dat mogelijk of onmogelijk maken*” (Beroepsprofiel, 2022, p. 9). De domeinen waarin sociaal werkers werken, zijn onder andere: zelfstandig wonen, werk en inkomen, onderwijs, veiligheid en recht (Beroepsprofiel, 2022, p. 9). De kern van het sociaal werk is het bevorderen van dagelijks sociaal functioneren van individuen en groepen die tijdelijk of blijvend kwetsbaar zijn. Dit doen sociaal werkers doormiddel van het ondersteunen van deze mensen en hun netwerken, waarbij de mensen zelf, de sociale omgeving, wettelijke mogelijkheden en andere professionals tevens worden geactiveerd waar mogelijk. Grondrechten, menselijke waardigheid, sociale rechtvaardigheid en een leven van waarde, zijn hierbij kernaspecten (Beroepsprofiel, 2022, p. 15). Het sociaal functioneren wordt als volgt gedefinieerd: “*Sociaal functioneren van mensen omvat zowel het biologische, psychologische, sociologische, juridische en het maatschappelijke functioneren, als zingevingsvraagstukken.*” (Beroepsprofiel, 2022, p. 15). Een onderdeel waar sociaal werk zich mee bezig houdt, is zoals genoemd in de definitie: zingeving.

Zingeving wordt in de internationale literatuur ‘*spirituality*’ genoemd, waarbij de laatstgenoemde term zowel over spiritualiteit als over zingeving gaat. De definitie van *spirituality*, waar Europese consensus over is en binnen de context van de gezondheidszorg wordt gehanteerd, is de volgende:

“Spiritualiteit is de dynamische dimensie van het menselijk leven die betrekking heeft op de manier waarop personen (individueel zowel als in gemeenschap) zin, doel en transcendentie ervaren, uitdrukken en/of zoeken en waarop zij zich verbinden met/verhouden tot het moment, zichzelf, anderen, de natuur, het betekenisvolle en/of het heilige.” (Nolan et al., 2011, p. 88)

In de definitie kunnen drie elementen worden onderscheiden: zingeving, verbondenheid en doelgerichtheid. Het is een brede definitie, die zowel religieuze als seculiere aspecten omvat, waardoor het toegepast kan worden op een diverse groep mensen (Kruizinga, 2017, p. 12). Wanneer mensen problemen ervaren, kunnen ze via de gemeente steun krijgen van sociaal werkers die ambulante en/of in de wijk werken. Hierbij kunnen vragen opkomen die aan deze aspecten gerelateerd zijn, met deze zingevingsvraagstukken moeten sociaal werkers op een passende manier omgaan (Hölsgens, 2020, p. 10). Hölsgens (2020) stelt dat zingeving oorspronkelijk bij het beroep geestelijke verzorging hoort: “*Het beroep dat traditioneel bij uitstek gericht is op zingeving en betekenisgeving is de geestelijke verzorging*” (p. 10). De geestelijke verzorging heeft nog geen structurele plek verworven in het sociaal domein (Hölsgens, 2020, p. 10). De afgelopen jaren heeft zingeving in de zorg steeds meer aandacht gekregen (Hölsgens, 2020, p. 10). In de vorige alinea wordt duidelijk dat

zingeving in het beroepsprofiel van sociaal werk uit 2022 expliciet benoemd wordt als onderdeel van wat wordt verstaan onder ‘sociaal functioneren’. Voor 2018 werd zingeving niet expliciet genoemd als onderdeel van het beroepsprofiel van sociaal werkers, in de jaren daarna wordt zingeving echter steeds vaker gerelateerd aan sociaal werk (Hölsgens, 2020, p. 16). Er wordt van sociaal werkers inmiddels verwacht dat ze kennis hebben over en kunnen begeleiden bij zingeving (Hölsgens, 2020, p. 11).

Hoofdstuk 3: Methode

In dit hoofdstuk wordt weergegeven op welke manier het onderzoek wordt gedaan. Er wordt beschreven welke onderzoeksbenadering er wordt gehanteerd, de populatie en de steekproef worden beschreven, de manier van dataverzameling en data-analyse met tot slot de ethische verantwoording.

Vanuit ‘de kenniswerkplaats zingeving’ (gefinancierd door ZonMw) wordt onderzoek gedaan naar zingeving in de thuissituatie. Een onderdeel van de kenniswerkplaats zingeving zijn ‘de brancheprojecten’, die gericht zijn *“op doorontwikkeling van expertise op het gebied van zingeving in eerstelijns zorg en welzijn”* (Kenniswerkplaats zingeving, 2023). Eén van de brancheprojecten is ‘Zingeving in sociaal domein’, van waaruit onderzoek wordt gedaan naar zowel de sociaal werker (werkzaam in de wijk), als de cliënten die hulpverlening verkrijgen van de sociaal werker (wijkbewoners). Bijkomend wordt er vanuit het project gekeken naar de samenwerking van sociaal werkers met geestelijk verzorgers (Kenniswerkplaats zingeving, 2023).

Met dit scriptieonderzoek wordt bijgedragen aan kennis voor het genoemde brancheproject ‘Zingeving in sociaal domein’, door middel van het verzamelen van data voor dit onderzoek (interviews). Dit onderzoek is onderdeel van het bovengenoemde project, daarom liggen de respondenten en topiclijst voor de diepte-interviews al vast. De rest van dit thesisonderzoek staat echter los van het brancheproject, het betreft – zoals hiervoor vermeld – enkel de respondenten en de manier van ruwe data verzamelen, die grotendeels vastligt.

3.1 Onderzoeksmethode

Omdat er nog weinig bekend is over hoe sociaal werkers omgaan met zingevingsvragen, wordt er een sociaalwetenschappelijk exploratief onderzoek gedaan. Om die reden is de onderzoeksbenadering empirisch zijn, er wordt door middel van semigestructureerde diepte-interviews de betekenis bij individuen onderzocht. Deze dataverzameling wordt op kwalitatieve wijze gedaan, omdat middels kwalitatief onderzoek gefocust wordt op de ervaringen van mensen en betekenissen die mensen daaraan geven (Boeije & Bleijenbergh, 2019, p. 25). Er wordt zowel inductief als deductief geanalyseerd (Boeije & Bleijenbergh, 2019, pp. 94-94). Dit wordt middels een thematische wijze geanalyseerd, omdat op deze manier inzicht kan worden verkregen in de perspectieven die sociaal werkers hebben op en betekenissen die zij geven aan zingeving (van der Meide, 2015, p. 25). Het deductieve gedeelte van dit onderzoek is, dat de theoretische zingevingsconcepten van Derkx (2011) ‘doelgerichtheid, morele rechtvaardiging, eigenwaarde, competentie, begrijpelijkheid, verbondenheid en transcendentie’ worden gebruikt voor de analyse (Boeije & Bleijenbergh, 2019, p. 95).

Er wordt in dit onderzoek een interpretivistische of sociaal constructivistische wetenschapstheoretische benadering gehanteerd: inzichten worden geïnterpreteerd uit individuele

betekenissen, ervaringen en gezichtspunten van betrokkenen (Creswell, 2003; Boeije & Bleijenbergh, 2019, p. 16). Bij het interpretatieve paradigma staat het begrijpen van de wereld vanuit de visie van de mensen die we bestuderen centraal (Boeije & Bleijenbergh, 2019, p. 21). Er wordt getracht betekenissen te ontdekken met als doel om tot een thematische beschrijving te komen van het fenomeen ‘zingevingsvraagstukken’ (van der Meide, 2015, p. 25). Vervolgens worden er verbanden gelegd tussen de theoretische concepten (zie Hoofdstuk 2: Theoretisch kader) en de transcripten in de analyse (zie 3.4 Data-analyse).

3.2 Populatie en steekproef

De populatie van dit onderzoek is: sociaal werkers in Nederland die werkzaam zijn in de wijk in de eerstelijnszorg. Vanuit deze populatie worden doelgericht de onderzoekseenheden geselecteerd die de zojuist omschreven kenmerken bevatten. De respondenten (steekproef) zijn via het brancheproject verkregen. Deze zijn geworven middels de sneeuwbal- of netwerkmethod (Boeije, 2012). Er is binnen het netwerk van de collega-onderzoekers en het netwerk van de respondenten die al eerder zijn geïnterviewd, gevraagd welke sociaal werkers deel willen nemen aan het onderzoek. De respondenten komen uit verschillende delen van Nederland om een meer diverse steekproef te genereren.

De steekproef bestaat uit tien respondenten, er zijn tien interviews afgenomen en geanalyseerd. Dit aantal is gekozen, omdat dit een realistische hoeveelheid is voor een onderzoeker in een tijdsbestek van ongeveer drie maanden. In het brancheproject zelf zijn echter door collega-onderzoekers ook interviews afgenomen. Dit heeft de mogelijkheid geboden om in de analysefase een deel van deze interviews mee te nemen. Hiervan zijn er nog vijf gecodeerd en geanalyseerd, wat het totaal aantal respondenten dat is meegenomen in dit onderzoek tot vijftien maakt.

3.3 Dataverzameling

De data is op empirische wijze verzameld, middels semigestructureerde diepte-interviews (Boeije & Bleijenbergh, 2019, p. 75). Er zijn semigestructureerde diepte-interviews afgenomen, omdat op deze wijze rijke en diepgaande beschrijvingen van de ervaringen van de respondenten kunnen worden verkregen. Dit sluit aan op het doel van de fenomenologische benadering, waarbij getracht wordt om de ambiguïteit en ambivalentie van ervaringen weer te geven, in plaats van te versimpelen of te verklaren (van der Meide, 2015, p. 24). Het op een semigestructureerde wijze afnemen van de interviews betekent dat de interviewer met de volgorde van de vragen kan schuiven. De interviewer kan vragen van de topiclijst herformuleren en als onderwerpen al besproken zijn, deze vervolgens achterwege laten. De interviewer mag doorvragen wanneer dat relevant lijkt voor de dataverzameling (Boeije, 2012).

3.4 Data-analyse

Om de data te analyseren is een thematische analyse gehanteerd om gemeenschappelijke thema's, ideeën en patronen te achterhalen (Braun & Clarke, 2006). Er is gekozen voor een thematische analyse, omdat op die manier de ervaringen van de sociaal werkers met elkaar vergeleken kunnen worden (Braun & Clarke, 2006, p. 80). Voor de analyse worden tien nieuwe interviews gebruikt en ook vijf andere getranscribeerde interviews, die beschikbaar zijn vanuit het brancheproject (zoals bij de paragraaf 3.2 Populatie en steekproef is omschreven), om een zo betrouwbaar mogelijk onderzoeksresultaat te genereren. De nieuwe interviews worden opgenomen met een recorder en naderhand woordelijk getranscribeerd en gecodeerd met het programma Atlas.ti23.

Na het uittypen van de audio-opnames (*transcriberen*) worden de interviewtranscripten meermaals gelezen en geanalyseerd (van der Meide, 2014, p. 70). Eerst wordt er inductief gecodeerd (*open coderen*), omdat er nog weinig theorie beschikbaar is over de rol van zingeving in het sociaal domein (Boeije & Bleijenbergh, 2019, p. 113). Er worden fragmenten gelabeld die als geheel onder één thema vallen en relevant zijn voor dit onderzoek (Boeije & Bleijenbergh, 2019, p. 115). In de volgende fase wordt er *axiaal gecodeerd*, waarbij de codes aangepast worden (Boeije & Bleijenbergh, 2019, p. 123). Bij het open coderen wordt veelal vanuit de tekst te werk gegaan, terwijl bij het axiaal coderen meer vanuit de codes naar de data wordt gekeken. Codes kunnen worden gesplitst, samengevoegd en hernoemd. Er zijn nieuwe codes gecreëerd en er worden clusters gemaakt van de codes met hoofdcodes, waardoor een onderverdeling (hiërarchische boomstructuur) ontstaat (Boeije & Bleijenbergh, 2019, p. 123). Daarnaast worden de codes geordend en getoetst met behulp van de literatuur en de kernconcepten uit het theoretisch kader (*constructed codes*) en wordt het aantal codes gereduceerd (Boeije & Bleijenbergh, 2019, p. 118). In de derde fase wordt selectief gecodeerd. In deze stap worden er verbanden tussen categorieën gelegd, die in de vorige stap gecreëerd zijn (Boeije & Bleijenbergh, 2019, p. 130). Er wordt vastgesteld welke waarnemingen steeds opnieuw terugkeren, wat de kernelementen in relatie tot de onderzoeksvragen zijn en hoe de onderwerpen zich tot elkaar en de literatuur verhouden. De focus van de onderwerpen wordt bepaald en de bevindingen worden geformuleerd met het oog op de beantwoording van de hoofdvraag (Boeije & Bleijenbergh, 2019, pp. 130-131).

3.5 Ethische verantwoording

Van tevoren krijgen de respondenten een informatiebrief en een toestemmingsformulier, die vanuit het brancheproject alvorens zijn opgesteld (zie Bijlage 1: Informatiebrief deelnemers. Deze informatie wordt aan het begin van het interview nog grotendeels doorgenomen. Daarnaast wordt via de mail contact gehouden over de tijd, datum en locatie voor het afnemen van het interview, meer informatie wordt er niet verstrekt. De gegevens van de respondenten worden op zorgvuldige wijze opgeslagen op

een beveiligde harde schijf van de Universiteit voor Humanistiek. De interviews worden afgenomen op een met de respondent afgesproken locatie, dit zal vaak in de buurt zijn van waar de respondent werkt.

Hoofdstuk 4: Resultaten

In dit hoofdstuk wordt een weergave van de resultaten van dit scriptieonderzoek gegeven. Allereerst worden relevante achtergrondgegevens van de respondenten weergegeven. Vervolgens worden de bevindingen thematisch besproken aan de hand van de drie deelvragen:

1. Wat is de visie van sociaal werkers omtrent zingeving?
2. Welke zingevingsvraagstukken zien sociaal werkers bij cliënten?
3. Hoe reageren sociaal werkers op deze zingevingsvraagstukken?

Er zijn uiteindelijk 11 interviews afgenomen bij sociaal werkers, getranscribeerd en geanalyseerd. Daarnaast zijn 4 getranscribeerde interviews van ‘Kenniswerkplaats Zingeving’ geanalyseerd. De interviews duurden tussen de 20 en 68 minuten. De interviews zijn op de werklocaties van de respondenten (buurthuizen, locaties van het sociaal werk, gemeentehuizen) afgenomen, dit gebeurde 9 van de 10 gevallen in een afgesloten kantoornruimte. In de meeste gevallen was dit een rustige plek, een enkele keer waren er achtergrondgeluiden. Eén interview is via Microsoft Teams afgenomen.

In onderstaande tabel (Figuur 1) is te zien welke respondenten hebben deelgenomen aan de interviews. Elf van de respondenten zijn vrouw, drie zijn man en van één van de respondenten is het geslacht onbekend. Dit past bij de man-vrouw-verdeling in de beroepsgroep van het sociaal werk waarin in 2022 73% van de werknemers vrouw is (Sociaal Werk Werkt, 2022). De gemiddelde leeftijd van de groep respondenten ligt hoger dan in de beroepsgroep. Daar is de gemiddelde leeftijd 43 jaar (Sociaal Werk Werkt, 2022). Onder de respondenten zijn verschillende religies vertegenwoordigd, waarbij bijna de helft zich identificeert als christen. De respondenten hebben uiteenlopende functies in het sociaal werk. Als het gaat om de doelgroep valt op dat slechts 5 van de 15 respondenten ook met jeugd te maken heeft in het werk. De meerderheid bedient alleen volwassen cliënten. De meerderheid van de respondenten (10) heeft de opleiding Social Work of een voorganger daarvan gevolgd. Twee respondenten hebben een coachingsopleiding gedaan, één heeft de opleiding Sociaal Juridische

Dienstverlening gevolgd, één heeft Verpleegkunde gestudeerd en één heeft gestudeerd aan de Pedagogische Academie.

	Gender	Leeftijds-categorie	Religie of geen religie	Naam functie	Doelgroep	Opleiding*
R1	Vrouw	60-69	Christelijk	Zorg en welzijnscoördinator	Jeugd en volwassenen	Social work
R2	Vrouw	50-59	Hindoestaan	Vrijwilligerscoördinator	Alleen volwassenen	Coaching/ counseling
R3	Vrouw	20-29	Geen religie	Buurtcoach	Alleen volwassenen	Social work
R4	Vrouw	60-69	Christelijk	Mantelzorgondersteuner	Alleen volwassenen	Pedagogische academie
R5	Vrouw	50-59	Boeddhistisch	Maatschappelijk werker	Jeugd en volwassenen	Social work
R6	Vrouw	60-69	Christelijk	Wijkteammedewerker	Alleen volwassenen	Verpleegkunde en post HBO dementie
R7	Man	60-69	Christelijk	Buurtteammedewerker	Alleen volwassenen	Social work en GGZ agoog
R8	Man	50-59	Christelijk	Wijkteammedewerker WMO, maatschappelijk werker	Alleen volwassenen	Social work
R9	<i>Onbekend</i>	50-59	Spiritueel	Maatschappelijk werker	Jeugd en volwassenen	Social work
R10	Man	40-49	<i>Onbekend</i>	WMO consulent	Alleen volwassenen	Social work
R11	Vrouw	50-59	Spiritueel	Wijkcoach	Alleen volwassenen	Coaching
R12	Vrouw	50-59	Geen religie	Wijkcoach	Alleen volwassenen	Social work
R13	Vrouw	20-29	Christelijk	Ambulant begeleider	Jeugd en volwassenen	Social work
R14	Vrouw	30-39	Islamitisch en Christelijk	GGZ agoog	Jeugd en volwassenen	Sociaal juridische dienstverlening
R15	Vrouw	30-39	Geen religie	Maatschappelijk werker	Alleen volwassenen	Social work

Figuur 1: Overzicht respondenten

* In de tabel wordt met opleiding naar de huidige opleiding Social Work verwezen, ook als de respondent een voorloper daarvan (Maatschappelijk Werk en Dienstverlening, Cultureel en Maatschappelijke Vorming of Sociaal Pedagogisch Hulpverlening) heeft gevolgd.

4.1 De opvatting van sociaal werkers over zingeving

Bij de eerste deelvraag wordt inzicht gegeven in de manier waarop sociaal werkers het begrip zingeving opvatten. In de interviews is gevraagd naar wat zingeving volgens de respondenten betekent. De opvattingen van de sociaal werkers over het concept ‘zingeving’ zijn uiteenlopend. Op deze vraag gaven enkele respondenten abstracte antwoorden. Enkele respondenten vonden dat zingeving gaat over ‘de zin van het leven’. Zo vertelt respondent 3: *“Voor mij is zingeving eh, ja gewoon wat het leven ja zinvol maakt.”* Een andere respondent zei over zingeving: *“Dat je op een betekenisvolle manier uitdrukking geeft aan mens zijn”* - respondent 10. Er werden echter ook specifieke antwoorden genoemd. Zo geeft respondent 11 haar opvatting over zingeving:

“Wij hebben essentiële levensvragen waar we ons mee bezighouden of die we wegdrukken, maar die poppen altijd wel op bij overlijdens, bij geboortes, bij de dips die mensen meemaken gedurende hun leven. Meestal niet als alles lekker voor de wind gaat, dat is heel bijzonder. Wij gaan pas verder kijken dan onze neus lang is, als dingen in de soep lopen of dreigen in de soep te lopen.”

De helft van de respondenten zegt dat zingeving vaak terugkomt, respondent 9 zegt: *“Maar zoals ik het steeds meer zie, is het eigenlijk iets wat overal in zit.”* En een andere respondent bevestigt dat aandacht voor zingeving in het werk belangrijk is, omdat het over de gehele mens gaat, zegt respondent 6: *“Nou, omdat het, het gaat over hun hele menszijn.”* Twee respondenten stellen dat er niet bij zingeving wordt stilgestaan, als mensen het gevoel hebben dat hun leven ‘goed loopt’, zonder problemen. Bijna alle respondenten benoemen dat er sprake is van zingevingsvragen, wanneer er problemen spelen. Een goede representatie hiervan is te lezen in de volgende quote van respondent 6:

“Huiselijk geweld of ernstige armoede ofzo. Hoe heel veel raakvlakken zijn met zingeving zeg maar, waardoor je dat niet van elkaar kan scheiden zeg maar. Dat dat vaak echt met elkaar verweven is, zingevingsvragen verweven zijn met eenzaamheid of bijvoorbeeld je waardeloos voelen, bijvoorbeeld in ehh pijn relatie met huiselijk geweld, hoe dat allemaal heel dicht bij elkaar ligt.”

Aspecten die de sociaal werkers noemen in hun opvatting over wat zingeving is, zijn: een kijk op jezelf en de wereld; een gevoel van nuttig zijn; een bepaalde motivatie hebben; dienen van een groter doel; eigenwaarde; het gevoel hebben iets te kunnen en het gevoel verbonden te zijn met anderen of iets anders. Een enkeling geeft aan dat levensvreugde of plezier een belangrijk onderdeel is van zingeving. Meer dan de helft van de professionals noemt dat het hebben van een doel in het leven een onderdeel is van zingeving. Ook een groot deel van de respondenten koppelt zingeving aan ‘iets groters’ zoals een God.

De sociaal werkers noemen bepaalde begrippen en aspecten die onder zingeving vallen volgens hen en vertellen ideeën over wanneer zingeving een rol gaat spelen. Deze aspecten en ideeën worden genoemd in de volgende paragrafen. De meest voorkomende thema's worden als eerst beschreven en er wordt geëindigd met de minst genoemde thema's.

4.1.1. Basisbehoeftes vervuld als voorwaarde

Zoals beschreven zijn de respondenten het over eens dat problemen in iemands leven ervoor kunnen zorgen dat mensen gaan nadenken over zingevingsvragen. Op basis van de interviews is een onderscheid te maken in het soort problematiek dat effect heeft op de mate van aandacht voor zingeving onder cliënten. Ongeveer een derde van de respondenten benoemt dat er pas over zingeving kan worden nagedacht, wanneer aan de basisbehoeftes is voldaan. Daarbij verwijzen enkelen naar de piramide van Maslow:

“Als het leven overleven is, gaat het niet over zingeving. Denk maar aan de piramide van Maslow, een dak boven je hoofd, eten, drinken, seks, dat zijn de drie basisbehoeften. Als je één en twee niet op orde hebt, ik denk misschien in de bosjes nog een keer seks, maar hoger in de piramide gaat het niet gebeuren. Dan is er gewoon geen ruimte voor, dan ga je puur op overleven. Dat wil niet zeggen dat je met die mensen geen goed gesprek kunt voeren, want ze denken natuurlijk ook wel na over dingen. Dak boven je hoofd betekent veiligheid, je eigen plekje. Maar als dat verdwijnt of dreigt te verdwijnen, krijg je echt een vernauwing van de geest.” - Respondent 11

Sommige respondenten zeggen dat er pas ruimte is om na te denken over zingeving, als bepaalde problemen, zoals praktische problemen, eerst zijn opgelost. Ze benoemen dat wanneer mensen aan het overleven zijn, er alleen over hele korte termijn kan worden nagedacht. Er wordt niet over langere termijn nagedacht. Zo vertelt respondent 11:

“En dat is soms heel abstract, klinkt nou heel makkelijk, maar voor sommigen is het heel abstract, want zo 'n vraag: ‘Waar wil je nou uitkomen?’ Ik weet niet eens over volgende week, ik ben aan het overleven dus hoe weet ik nou over vijf jaar waar ik dan zit of zou kunnen zitten? Geen ruimte voor in m'n hoofd.”

Er is simpelweg geen ruimte voor zingeving bij mensen die in de overlevingsstand zitten, zich onveilig voelen, veel geldzorgen hebben of bijvoorbeeld hun huis verloren zijn of gaan verliezen.

4.1.2. Doel in het leven

Respondenten noemen op verschillende manieren dat zingeving gaat over ‘een doel hebben’. De ene respondent zegt het als een doel waarvoor je op aarde bent, respondent 2:

“Eh, zingeving voor mij is dat ehh, je voor jezelf kijkt waarvoor je hier bent. Vaak hoor je mensen zeggen: wat doe ik eigenlijk hier, wat is mijn doel, ja ik leef maar een beetje, maar ik haal nergens voldoening uit. Die zijn echt op zoek naar zingeving.”

De respondent specificceert dit en stelt dat dit voor iedereen anders kan zijn: *“Voor de een is zingeving om anderen te helpen. Ehm, naja vrijwilligerswerk doen. Zingeving is altijd maar goed zijn voor je familie of goed zijn voor je kinderen.”* Ook een andere respondent zegt dat zingeving gaat om een doel waarvoor je hier bent, respondent 12: *“Wat is voor mij zingeving, het doel ook waarvoor je er bent, waar je naartoe werkt, wat je wil in je leven.”* Anderen noemen dat het gaat ‘om een doel hebben’ of waar je naartoe werkt of nastreeft: *“Dat is voor mij zingeving, hoe kijk ik naar de wereld, wat zijn mijn waarden, waar zou ik graag heen willen”* - Respondent 8. Weer een andere respondent noemt dat een doel ook al kan zijn dat alles een beetje loopt: *“Ja vind het wel heel belangrijk dat mensen uiteindelijk een doel hebben in het leven, maar het doel kan ook wel zo zijn dat ze de boel op de rit hebben zeg maar. En dat het niet groter is dan dat...”* - Respondent 13.

4.1.3. Religie

Ongeveer een derde van de sociaal werkers noemt religie, wanneer het over zingeving gaat. Van deze groep zeggen de meesten dat zingeving ook los kan staan van religie, maar dat een deel van de cliënten het koppelt aan religie: *“Zingeving is voor mij, wat maakt je leven leuk? Wat maakt nog dat je er zin in hebt? Voor de meeste mensen is dat toch geloof”* - Respondent 14. Een andere professional stelt dat je het ook vanuit jezelf kan bekijken, zo vertelt respondent 2: *“En nogmaals ik, ikzelf maak dan echt onderscheid in en naja dat zingeving voor ieder heel anders is, je kan het vanuit religie bekijken wat zingeving is, ehh maar je kan het ook gewoon vanuit jezelf bekijken.”* Eén respondent zegt dat het christelijke geloof minder een rol speelt in Nederland, maar er nog steeds behoefte is aan zingeving: *“Want ehh, de kerken lopen leeg, maar er is wel eigenlijk heel veel behoefte aan zingeving”* - Respondent 7.

4.1.4. Waarden: hoe kijk ik naar mezelf en de wereld

Een paar respondenten geven aan dat zingeving grotendeels gaat over hoe je naar de wereld kijkt en wat je waarden zijn, wat je belangrijk vindt: *“Uh tot van goh, uh uhm hoe, hoe, hoe denk jij nou eigenlijk? Waar haal je je normen en waarden vandaan? Uh, hoe voelt het voor jou? Nou, daar zit je veel meer op de zingevingstour”* - Respondent 7. Een andere respondent (8) zegt: *“Dat is voor mij*

zingeving, hoe kijk ik naar de wereld, wat zijn mijn waarden.” Het lijkt ook over een bepaalde mate van zelfkennis of de manier van in de wereld staan, te gaan voor een respondent:

“In de mate van contact met jezelf, in hoeverre je je bewust bent inderdaad van je eigen gevoelens en behoeften, van je eigen overtuigingen. Hoe je dat deelt met anderen, hoe je openstaat naar de meningen en ideeën en gevoelens van andere mensen enzovoort, enzovoort. Dus eigenlijk is alles ervan doortrokken denk ik, maar vaak heel onbewust.” - Respondent 9

En soms wordt er genoemd dat er bij zingeving de vraag gesteld wordt ‘waar sta ik nu in het leven’: *“Nou dat je gaat nadenken over jezelf en over god, hoe zijn dingen nou eigenlijk gegaan en waar sta ik nu in het leven” - Respondent 2.*

4.1.5. Verbondenheid

Het delen met anderen heeft ook te maken met een zekere verbondenheid. Als er de vraag wordt gesteld wat zingeving is, gaat het in de interviews ook een paar keer over verbondenheid. Dit betekent voor respondent 10, verbondenheid met anderen: *“Dus betekenisvolle contacten. Dat is belangrijk. Dat je aansluiting vindt bij mensen met dezelfde interesses. Dat is belangrijk.”* Drie andere professionals noemen naast verbondenheid met mensen, ook verbondenheid met andere dingen zoals dieren en het heelal. Respondent 11 noemt daarnaast verbinding met dieren: *“Het was niet brandweerman of brandweervrouw, nee, ik wil met alle mensen en dieren kunnen praten. Dus dat is voor mij zingeving en verbinding. Verbinding en verbetering.”* En een andere respondent noemt verbinding met alle andere dingen: *“Zingeving betekent voor mij dat je je definieert als mens die niet als een eilandje bestaat. Dus dat jij een onoverkomelijke en onmiskkenbare relatie hebt met mensen om je heen en alle andere dingen in de wereld” - Respondent 10.* Respondent 4 begint over verbondenheid met ‘het grotere geheel’ en zegt:

“Goed, dan kunnen we nog steeds meer, gaan, wat verbondenheid voel je dan, met het heelal, met het universum, ja die voel ik wel. Juist misschien de de de onuitgesproken dingen, de onverklaarbare dingen, juist de niet-maakbare dingen. Dat vind ik wel heel mooi dat eh, misschien geeft mij dat ook wel een soort vertrouwen.”

4.1.6. Eigenwaarde en eigen kracht

Enkele respondenten stellen dat zingeving ook te maken heeft met een bepaalde mate van zien waar je krachten liggen, eigenwaarde of kiezen voor wat jij als individu belangrijk vindt:

“Ehm, ja hoe zou het zijn als je meer van jezelf houdt en ook nee kan zeggen en er nog steeds voor anderen kan zijn? Weet je he, en naja op die manier. Op een nieuwe manier kijken naar zingeving, van is het echt zo leuk om jezelf weg te cijferen.” - Respondent 2.

Respondent 9 expliciteert dat zingeving over eigenwaarde gaat:

“En dan ben je al met zingeving bezig, want dan is iemand aan het kijken van hé, wat heb ik aan kwaliteiten en dan gaat er al zo veel in beweging bij mensen en dat is ook zingeving, je eigenwaarde gaat het dan eigenlijk over.”

En respondent 5 stelt dat kwaliteiten en krachten van belang zijn bij zingeving: *“En ik formuleer hem alleen anders, van: waar word je blij van, wat is de reden dat je elke dag opstaat, wat zijn je kwaliteiten, wat zijn je krachten.”*

4.1.7 Nuttig voelen en meedoen of bijdragen

Drie respondenten formuleren zingeving als de behoefte aan een gevoel van nuttig zijn en mee willen doen:

“Maar ik denk dat heel veel mensen zich juist heel graag nuttig willen voelen en maatschappelijk mee willen kunnen doen en ehhh dat doen ze op allerlei verschillende manieren zeg maar. En ik denk dat, zodra mensen zich gewaardeerd voelen en nuttig voelen, dat ze dan ook weer zin hebben in het leven.” - Respondent 13.

Zo noemt respondent 13 ook dat ze het belangrijk vindt dat mensen mee kunnen doen als ze dat willen. Respondent 3 noemt dat zingeving voor haar is dat het leven nut heeft, evenals respondent 15: *“Dat ik het leven nuttig vind, of dat ik mijzelf nuttig voel. Of dat nou voor anderen is, of voor mijzelf. Vooral dat.”*

4.2 De zingevingsvraagstukken die sociaal werkers zien bij hun cliënten

In deze paragraaf wordt beschreven welke zingevingsvragen de sociaal werkers zien bij hun cliënten. De vraag is letterlijk gesteld in de interviews. De antwoorden waren verschillend, sommige sociaal werkers bespraken veel praktische vragen wanneer er werd gevraagd naar zingevingsvragen. Anderen kwamen met andere soort antwoorden, zoals dat cliënten spraken over ‘grote’ levensthema’s. Respondent 6 formuleert een grote levensvraag die zij ziet bij cliënten: *“Wat heeft het nou allemaal nog voor zin.”* En respondent 10 noemt de vraag: *“Wat is de zin van mijn leven.”*

De thema’s die het meest werden genoemd zijn verlies en eenzaamheid. Veel andere genoemde thema’s zijn: angst; gebrek aan erbij horen; gebrek aan het hebben van een doel hebben; gebrek aan eigenwaarde en het gevoel iets te kunnen; identiteitsvragen; verslavings- of financiële problemen; en verlieservaringen (zowel personen als onderdelen van het leven, zoals een baan of gezondheid).

4.2.1 Diversiteit aan vraagstukken

De meerderheid van de respondenten geven aan dat de zingevingsvraagstukken die ze tegenkomen bij hun cliënten heel divers zijn. Respondent 8 vertelt het volgende, wanneer er werd gevraagd naar zingevingsvragen bij zijn cliënten: *“Ouders die gescheiden zijn tot eh, gezinnen waar eh psychische mishandeling is.. Of eh, ja eigenlijk heel divers. Mensen met een beperking. Ouders van kinderen met een beperking. Of kinderen van oudere ouders.. Of eh echt alles wel..”* En ook in situaties waar praktische problemen voorkomen, speelt vaak zingeving een rol volgens respondenten. Respondent 6 vertelt haar idee hierover:

“Nou, omdat het, het gaat over hun hele menszijn. Je begeleidt een mens en die heeft eh.. En zeker bij alle mensen, maar vooral bij mijn doelgroep ‘ouderen’, vind ik het heel erg belangrijk, omdat het eh. Ja, bijna altijd wel iets van de problemen waar ze moeite mee hebben, waarvoor ik word ingeroepen, allerlei problematiek, heeft bijna altijd ook wel een raakvlak met zingeving voor m'n gevoel.. Van eh, grote levensgebeurtenissen, waardoor hun hele leven op z'n kop staat, of waardoor ze de weg niet meer zien hoe ze moeten gaan, waar ze gewoon letterlijk hulp bij nodig hebben. Ook praktische hulp, gewoon van mij als maatschappelijk werker, maar dan zie je heel vaak eh, dat er bepaalde... He ik heb natuurlijk mensen met vrij ernstige problemen die ik begeleid, dus dan zie je bepaalde ontredde en daar zie je ook heel vaak die zingevingsvraag eh in terugkomen. Met veel verlieservaringen hebben mijn ouderen ook bijvoorbeeld eh.”

De meerderheid van de respondenten benoemt dat er zingevingsvragen naar boven komen, wanneer er problemen spelen, zo zegt respondent 7: *“En waar ellende is, daar is negen van de tien keer, een*

zingevingsvraag.” Respondent 12 noemt dat mensen juist problemen ervaren wanneer zingeving ontbreekt: *“Je ziet vaak als mensen vastlopen, dat er eigenlijk ook een stuk zingeving ontbreekt.”*

Sommige respondenten stellen dat wanneer het goed gaat, er geen zingevingsvragen opkomen bij mensen, zoals respondent 7:

“Mensen die financieel er goed bij zitten en ze hebben een baan en die.. Die zijn er helemaal niet zo mee bezig. Die leven, hoppatee, hier een feestje, daar een dingetje, oh joh. Maar juist op de momenten dat het leven moeilijk is.. En dat je zegt van ‘hoe kom ik nou weer uit deze schulden.’ En hoe, ‘ik ben afgekeurd, hoe kan ik mij leven nou nog zinvol maken’. Dat zie je heel veel met zingevingsvraagstukken. En met die vragen komen naar social werk toe, van joh, ik heb geen uitkering.. Of eh, ik ben m’n huis kwijt, of ik lig in een scheiding, of eh altijd. Je komt eigenlijk altijd bij ellende.”

Meerdere respondenten beginnen over angsten bij cliënten als er werd gevraagd naar zingevingsvraagstukken, sommigen zeggen dat hierbij een zingevingsvraag komt kijken. Maar anderen noemen ‘het ervaren van angsten’ als zingevingsvraag of antwoorden dat ze aan cliënten vragen ‘waar ben je bang voor’. Respondent 4 haalt verschillende situaties aan waarin zij zingevingsvragen ziet, waaronder het hebben van een ernstige ziekte of angsten:

“Waar haal je je hoop en kracht uit, waar haal je dat vandaan? Mensen die ehh diagnose, 5 tumoren in je hoofd. Nou, we gaan leuke dingen doen of weet je, dat je denkt van goh, tuurlijk speelt dat. Angsten, waar ben je allemaal bang voor.”

4.2.2 Verlies en eenzaamheid

“De meest bekende is dat stukje eenzaamheid”, stelt respondent 1. Zo zegt ook respondent 11: *“Maar eenzaamheid speelt best wel veel in onze maatschappij.”* Respondent 14 begint over het gemis van sociale contacten: *“Uhm... Nou vooral de sociale contacten missen ze heel vaak.”* Een derde van de respondenten werken met bewoners van alle leeftijden, twee derde werkt met alleen volwassenen, waaronder een groot aantal ouderen. Ouderen hebben vaak een kleiner netwerk, omdat vrienden en kennissen sterven, vertellen de respondenten, zoals respondent 15: *“Of ouderen waarbij nou ja, het netwerk overlijdt, want die zijn natuurlijk ook allemaal oud.”* Daarnaast is deze groep vaak minder mobiel, wat de mogelijkheid vermindert om de familie of vrienden die er nog wel zijn, op te zoeken. Dit maakt dat ze vaak weinig te doen hebben en sociale contacten missen, vertellen respondenten. Respondent 15 vertelt hier meer over en koppelt dit aan zingeving: *“En bij ouderen dan specifiek: hoe ga ik nou mijn zingeving vinden als eigenlijk iedereen om je heen doodgaat. En je bent niet meer zo mobiel.”* Respondent 6 relateert eenzaamheid tevens aan zingeving en een gevoel van zinloosheid:

“Ja, dat komt dan bijvoorbeeld, en ja eenzaamheid vind ik namelijk ook wel dichtbij zingeving liggen he. Want eenzaamheid is een gebrek aan verbinding, aan sociale contacten zeg maar. Dus heeft ook invloed op het gevoel van zingeving.. Als je je eenzaamheid voelt, komt gauw de gedachte bij je op van waar leef ik nog voor, want ik heb niemand meer. Of ehh, zie bijna.. Soms beseffen ze zich nog wel dat ze eigenlijk nog wel een paar mensen hebben, maar die zien ze zo weinig.. En dat geeft dan een gevoel van zinloosheid zeg maar ehh.. Snap je?”

Respondent 3 benadrukt de consequentie van het afnemen van hun netwerk:

“Eh, ja er zijn wel heel veel ehh, ouderen vooral die gewoon niet weten wat ze moeten doen. Die veel thuis zitten en niet of nauwelijks naar buiten gaan. Dus vaak is de vraag wel dat ze bijvoorbeeld een maatje willen of meedoen met activiteiten, als ze lichamelijk daartoe in staat zijn, maar het gaat eigenlijk meestal gewoon om contact met andere mensen.”

Sommige respondenten zeggen dat het ‘om een daginvulling’ gaat of ‘gewoon met iemand praten’, zoals respondent 5: *“Met eenzame mensen die een daginvulling zoeken. Hebben we het weer hé, zin van het leven.”* Anderen benadrukken dat het om ‘betekenisvolle relaties’. Op de vraag ‘welke zingevingsvraagstukken kom je tegen bij cliënten’, antwoordt respondent 10: *“Ja, het is vaak ook: help mij om betekenisvolle contacten te hebben.”*

Enkele respondenten benoemen expliciet dat cliënten met zingevingsvragen kampen die over verbinding met anderen of iets anders gaan. Respondent 10: *“Ja, met wie of wat voel ik mij verbonden? Dat is een hele belangrijke, die komt echt veel voor.”* En respondent 4 bevraagt cliënten hierbij waarmee ze zich verbonden voelen of wat het is in plaats met wie: *“Of waar word je heel blij van. En inderdaad he, wat zo'n modewoordje is ‘verbondenheid verbinding’. Waar ben je dan, waar voel je je dan mee verbonden? Wat is dat dan?”*

Bij de doelgroep die veel eenzaamheid ervaart, speelt vaak ook verlies en rouw een rol, vertellen respondenten. Zo vertelt respondent 11:

“Maar toch die mevrouw was eigenlijk eenzaam, wist zich niet zo goed sociaal te bewegen nu haar gewone wereld was weggefallen. Ze had vroeger met haar man een hotel gerund met een restaurant erbij. Dat was voor haar eigenlijk nog het heden, terwijl dat het al jaren niet meer was. Ze had dus eigenlijk ook geen zingeving.”

Zoals de quote van respondent 11 al weergeeft, gaan de ervaren verliezen niet alleen over belangrijke personen van deze mensen, maar over veel meer aspecten van het leven. Dit wordt duidelijk uit de quote van respondent 6:

“Ja, bijvoorbeeld verlies, oudere mensen verliezen vaak heel veel mensen van hun netwerk om zich heen. Bijvoorbeeld vaak hun partner. Soms hebben ze ook hun kind verloren, ik begeleid

een vrouw die heeft 4 kinderen verloren. Maar ook verlies van, als ze een partner hebben gehad, verlies van je baan.. Verlies van je vriendinnen, netwerken heel veel, er gaan al meer mensen overlijden, vooral bij de echt ouderen, dan heb je het over 80+, zie je dat heel sterk. En dan kan het gevoel van ja waar leef ik nou nog voor, weet je wel..? Of de kinderen wonen ver weg of in het buitenland. Of het gevoel dat ze de kinderen tot last zijn... En er is zoveel om hun heen, wat vroeger een doel gaf... Is nu weggevallen. Dus nou, verlieservaringen..”

Dit bevestigt een andere respondent. Respondent 9 zegt: *“Dus daar zit toch ook wel veel rouw en spijt in naast gewoon de dingen van o, het verlies van de capaciteiten, verlies van mobiliteit, verlies van mensen, heel veel rouw zit er vooral.”* Respondent 15 geeft een voorbeeld over cliënten die een ongeluk hebben gehad of iets anders waardoor hun hersenen niet meer werken zoals voorheen en hun hele wereld is veranderd:

“En uhm, nou ja voor mensen die bijvoorbeeld een ongeluk hebben gehad of hersenschade of mensen met corona die long covid klachten die zijn uit revalidatie, maar dan kom je thuis en je hele leven staat op je kop en niks is meer hetzelfde en jijzelf bent anders en je relatie is anders en je onthoudt niets meer. Ja, hoe de fuck ga je dan weer zingeving vinden.”

4.2.3 Gebrek aan eigenwaarde en gevoel van competentie

Een ander vaak benoemd thema is een gebrek aan eigenwaarde, dat ongeveer een derde van de respondenten noemde, wanneer in het interview gevraagd werd naar welke zingevingsvraagstukken zij in hun werk zien bij cliënten. Respondent 10 geeft als reactie op die vraag: *“Ja. En ja, wat ben ik waard? Er zijn ook heel veel mensen met weinig eigenwaarde.”* Ook respondent 9 vertelt: *“Maar ook de vraag van o, ik ben mijn zelfvertrouwen kwijt of mijn gevoel van eigenwaarde kwijt, dat wil ik weer terug.”* Meerdere keren vertellen respondenten dat dit een gevolg was van huiselijk geweld:

“Bij verslaving of bij huiselijk geweld. Ik heb ook wel veel huiselijk geweld casussen van eh.. Nou dan voelt iemand zich natuurlijk totaal niet waardevol. In ieder geval niet ten opzichte van die geweldpleger, of een inwonende zoon of partner ofzo. Ja dat geeft het gevoel.. Dat doet wat met je gevoel van zelfwaarde, als je slachtoffer bent van huiselijk geweld bijvoorbeeld.” – Respondent 6.

Respondent 9 vertelt een zelfde soort scenario en relateert huiselijk geweld eveneens aan een gevoel van eigenwaarde: *“Zij heeft twee kinderen, er is huiselijk geweld geweest en zij is heel erg haar gevoel van eigenwaarde kwijtgeraakt en het gevoel van dat ze ook wat kan en dat ze de moeite waard is zeg maar.”* Respondenten noemen niet altijd dat het gaat om een gebrek aan eigenwaarde, soms noemen ze dat een zingevingsvraagstuk draait om ‘het zichzelf serieus nemen’ en meer behoefte hebben om voor zichzelf te kiezen. Bijvoorbeeld respondent 11 vertelt eerst over cliënten die zich niet

goed genoeg voelen: *“En daarmee besef ik ook dat heel veel mensen met wie ik in contact kom dat niet zo hebben gehad, dus die nemen iets anders hun hele leven mee, bijvoorbeeld: ik ben niet goed genoeg, huiselijk geweld.”* En vervolgens vertelt de respondent dat zij met hen in gesprek gaat over het serieus nemen van zichzelf: *“Dan ga je het daarover hebben, dan gaat het dus ook over grenzen aangeven en jezelf serieus nemen.”* Respondent 15 vertelt hoe jonge ouders zichzelf soms kunnen vergeten volgens haar: *“Ja uhh misschien ook wel bij jonge ouders hoor. Ja, dat hoor je natuurlijk vaker dat ze zichzelf een beetje vergeten. Van oeh hoe doe ik dat dan, ben jij er ook nog. Doe je dan de dingen die je belangrijk vindt. Ja, zoiets een beetje.”* Na doorvragen blijkt dat ze hier doelt op het wegcijferen van zichzelf en niet de regie in eigen hand nemen.

Een enkele respondent begon over dat sommige cliënten als zingevingsvraagstuk hebben dat ze een gebrek aan competentie ervaren, respondent 14 zegt: *“Ze denken namelijk vaak, dat als ze... Ik heb mensen die echt net gediagnostiseerd zijn die denken van: Nou ja, ik heb een stoornis, dus ik kan niks meer... Wat heeft het leven dan nog voor zin?”*

4.2.4 Een gebrek aan verbinding met en begrip van zichzelf

De thema's eigenwaarde en competentie gaan over hoe de cliënten naar zichzelf kijken, volgens de respondenten. In deze subparagraaf worden er andere vraagstukken die ook gaan over het zelfbeeld dat cliënten hebben volgens respondenten en vergelijkbaar zijn met vraagstukken over eigenwaarde en competentie. Zo noemt respondent 9 een voorbeeld van een zingevingsvraag: *“Een voorbeeld is van ik wil meer contact met mezelf, dat weet ik van ik ben contact met mezelf kwijtgeraakt.”* En respondent 10 relateert identiteitsverlies aan mensen die ziek zijn of de dood naderen: *“Ja, dan zit je gewoon in een totaal identiteitsverlies.”* Eén respondent noemt dat er soms bij jongeren vragen heersen in het vormen en ontwikkelen van de identiteit:

“Ja, ik denk bij 18 tot 25 is het überhaupt wel meer een vraagstuk, is natuurlijk heel erg nog die identiteit. Wat vind ik dan? Dus ik denk de meeste jongeren cliënten tussen de 18 en 25 hebben vooral ook dat vraagstuk er vooral in inderdaad. Van hé dat is anders dan mijn vrienden bijvoorbeeld, is dat dan raar.” – Respondent 15

4.2.5 De behoefte erbij te horen

Waar de vorige twee paragrafen meer gaan over de relatie tot zichzelf, betreft het in deze paragraaf vooral de ervaren relatie tot anderen. Dit thema ligt dicht bij het thema eenzaamheid en de behoefte te verbinden aan anderen. De behoefte ‘erbij te horen’ is een specifieke behoefte. Respondent 6 zegt over dit onderwerp:

“Maar ja nou leg ik dus even de link, eenzaamheid zingeving, ik weet niet of die helemaal duidelijk is hoor, hoe ik hem bedoel maar.. Een clubje is absoluut niet altijd de oplossing voor

zingevingproblemen, maar het kan een rol spelen, dat mensen gewoon even weer één keer in de week wat mensen ontmoeten en.. Het gevoel ergens bij te horen zeg maar he. Dus en ehh, ja kan absoluut ook wel iets, heeft het wel met zingeving te maken ja.”

Een andere respondent (respondent 3) vertelt over de zingevingsvraag van een cliënt die vanwege een verstandelijke beperking het gevoel heeft dat ze er niet bij hoort:

“Ja dat gaat vooral om ehh, ja wel menselijk contact willen of wel mee willen doen aan activiteiten en erbij willen horen, ehh, maar gewoon door eh, ja GGZ problematiek dat gewoon niet helemaal kunnen en alles net niet genoeg snappen en daardoor merk ik dat die bewoner heel vaak het idee heeft dat ze er niet bij hoort of dat ze aan de kant wordt gezegd. Of ja. En dat is ook wel lastig, omdat ja als iemand GGZ problematiek heeft en bij deze mevrouw heeft ook een licht verstandelijke beperking, dat is niet iets dat opgelost kan worden. Je kan niets doen aan een verstandelijke beperking. Dus ja, je probeert er dan zoveel mogelijk voor haar te zijn en haar zoveel mogelijk te betrekken, maar wat niet gaat, dat gaat ook gewoon niet.”

Respondent 5 ziet een zingevingsvraag bij jongeren in het voortgezet onderwijs: *“Nou, het is eigenlijk zeer uiteenlopend. Bijvoorbeeld nu ben ik een jongerencoach in het voortgezet onderwijs waarin ik jongeren spreek, eh die het heel moeilijk vinden om aansluiting te vinden bij leeftijdsgenoten.”* De verschillende quotes duiden aan dat er vanuit verschillende omstandigheden en doelgroepen de behoefte van aansluiting of erbij horen is.

4.2.6 Behoefte aan erkenning

Enkele respondenten benoemen dat hun cliënten met vragen zitten over wat ze waard zijn of over gezien worden. Zo vertelt respondent 2:

“En vaak niet eens meer weten van naja, waarvoor ze nog moeten leven. Dan komt daar zingeving eigenlijk kijken, van ja, ze zien hun leven ook niet meer zitten. Niemand heeft me nodig, ik word niet gezien. Ehm, ja daar vindt zingeving met name op dat vlak, dat ze het nut weer gaan inzien, om het leven te kunnen omarmen.”

En respondent 9 vertelt over cliënten die niet weten of ze iets voor de wereld betekenen: *“Ook de vraag van ja, wat kan ik of wat betekenen ik voor de wereld, ben ik wel de moeite waard?”* Respondent 10 geeft aan dat sommige cliënten zich niet echt gezien of gehoord voelen volgens hem:

“Ja. Erkent iemand mij echt? Dat is ook iets wat je merkt als je echt naar iemand luistert dat je voelt van; ja, er zijn misschien niet zoveel mensen die... Dat altijd mensen toch weer een oordeel hebben, of met hun eigen problemen komen, en dat mensen dan toch maar genoeg nemen met zo'n relatie omdat ze dan maar niet alleen zijn bijvoorbeeld. Ja.”

4.2.7 Behoeftte aan een daginvulling

Een enkele respondent antwoordt op de vraag welke zingevingvragen ze tegenkomt, dat cliënten behoefte hebben aan een daginvulling. Een voorbeeld is respondent 5: *“Bijvoorbeeld mensen die niet meer in staat zijn om betaald werk te doen, maar wel zinvol invulling willen geven aan en dan zoeken ze vrijwilligerswerk: Wat maakt mijn leven zinvol?”* Of respondent 7 vertelt: *“Het meeste is eigenlijk heel praktisch. Van goh, hoe kan ik mijn leven weer zin geven, gewoon door wat te doen.”* De meerderheid van de respondenten vertellen dat ze ‘een daginvulling’ zoeken voor cliënten als reactie op zingevingvragen, met het idee dat dit hen zingeving zal geven.

4.2.8 Gebrek aan een doel

Aansluitend op de vorige paragraaf, waarin respondenten vertellen dat cliënten een gebrek ervaren aan een daginvulling, noemen respondenten ook dat cliënten een gebrek aan een doel in hun leven ervaren. Twee respondenten noemen expliciet dat mensen soms vertellen dat ze geen doel meer voor ogen hebben, dit wordt door respondent 2 bijvoorbeeld genoemd samen met andere aspecten die zingeving belemmeren:

“Ehhhh, nee ja, als je kijkt naar zingeving, vaak zit dat wel gekoppeld aan een stukje eenzaamheid of doel niet meer zien weet je wel. En dat is eigenlijk wel, ook jongeren hebben dat wel, die misschien ook iemand verloren zijn. Ehhh, dus ik zou zeggen dat is op zich wel door alle leeftijden. Eenzaamheid komt niet alleen bij ouderen voor. Ehhhm, wat je wel ziet is naja, cultuur speelt wel een rol, hoe er met verlies wordt omgegaan.”

Respondent 13 omschrijft dat respondenten, ‘gewoon geld willen verdienen’ en niet bezig zijn met iets bijdragen aan de wereld. Ze vertelt dat ze soms ook cliënten tegenkomt die grote impact willen hebben op de wereld of heel rijk worden en het idee hebben dan pas zingeving te ervaren, maar daar volgens haar niet toe in staat zijn. Ze zegt: *“Eh maar het is ook gewoon heel onrealistisch om te denken dat je de wereld kan veranderen en dat dan het leven pas zin heeft zeg maar.”* Deze respondent geeft aan het lastig te vinden om met dit soort zingevingvragen om te gaan: *“Dus ehh, dus dat zijn dan wel moeilijke vragen, van hoe zorg je ervoor dat iemand wel weer zin krijgt in het leven zonder extreme doelen te stellen daarin.”*

4.3 Omgang van sociaal werkers met zingevingsvragen

In deze paragraaf worden de resultaten weergegeven van deelvraag 3, dit betreft de vraag hoe sociaal werkers omgaan met de zingevingsvragen die ze zien bij hun cliënten. Deze vraag is expliciet gesteld in het interview.

Twee respondenten geven aan ‘er niet bij stil te staan’ of ‘niet zo bewust mee bezig te zijn’. Respondent 1 respondent zegt het volgende. *“En ehm, maar goed, je staat er niet bij stil. Niemand. Het hele stukje zingeving niet. Het is nu dat je dat vraagt. Omdat ik daar niet gericht mee bezig ben geweest.”* Hierop volgend zegt deze respondent dat ze er bewust van wordt door het interview en vaak na het gesprek, wanneer ze reflecteert op het gesprek, beseft dat de cliënt met een zingevingsvraagstuk zat. Een andere respondent (13) zegt dat ze er niet mee bezig is onder de noemer ‘zingeving’: *“Ja, ik ben daar niet op deze manier zo bewust mee bezig, maar kijk ... Maar ik denk op zich dat daar.. Het is niet onder die noemer, is er niet zo heel veel aandacht voor in mijn optiek.”* Ze heeft wel het idee dat ze aan de behoeften van haar cliënten tegemoet komt.

Er wordt eerst beschreven hoeveel tijd en ruimte ze ervaren om te reageren op zingevingsvraagstukken, vervolgens op welke momenten en naar wie sociaal werkers cliënten doorverwijzen en hoe zij vanuit hun eigen ervaring en methodieken reageren op zingevingsvraagstukken van hun cliënten. Daarna wordt beschreven wat sociaal werkers vertellen over het bevorderen van participatie en over praktische oplossingen die zij aandragen. Tot slot wordt beschreven over welke onderwerpen zij in gesprek gaan.

4.3.1 Tijd en ruimte voor zingevingsvraagstukken

Een deel van de respondenten benoemt expliciet genoeg tijd en ruimte te hebben om in te gaan op zingevingsvraagstukken, waarvan sommigen zeggen zich heel vrij te voelen in het indelen van hun werktijd. Een enkeling geeft een gebrek aan tijd te ervaren door een hoge werkdruk. Eén respondent benadrukt meerdere keren dat ze vanuit de gemeente een specifieke opdracht heeft, waardoor ze minder diep op zingevingsvragen in kan gaan, terwijl ze daar wel de kennis en vaardigheden voor bezit:

“Ehhh, naja kijk, dat is heel vanuit mijn functie hier als social worker, is dat heel anders dan vanuit de functie vanuit mijn eigen praktijk waar ik als coach en counselor aan de slag ben. Daar zit natuurlijk een verschil in, daar ga ik veel meer de diepte in. In m'n eigen praktijk. En hier is dat toch wat meer aan de oppervlakte en daar ga ik, ik doe zelfs traumatherapie.” – Respondent 2

Respondent 9 vertelt het als fijn te ervaren om de vrijheid en eigen regie te voelen in het werk:

“Dus mijn spirituele werk en wat ik wel ook heel belangrijk vind en dat is heel fijn van [organisatie] is dat ik voor een heel groot deel mijn eigen gang kan gaan, dus ik heb veel vrijheid, eigen regie, wat ik ook in de begeleiding met de cliënten belangrijk vind, ook voor hen maar voor mezelf ook.”

4.3.2 Doorverwijzen

In het interview wordt expliciet gevraagd of de respondenten doorverwijzen wanneer zij zingeingsvragen herkennen bij hun cliënten. Bijna alle respondenten vertellen ‘wel eens’ door te verwijzen. Dit zijn echter doorverwijzingen die verschillend van aard zijn. Sommige respondenten antwoorden dat ze doorverwijzen naar een psycholoog of andere specialist voor een specifieke begeleiding. In de interviews is ook expliciet gevraagd of de respondenten cliënten doorverwijzen naar geestelijk verzorgers. Drie respondenten antwoorden daarop dat ze het Centrum voor levensvragen soms inschakelen. Respondent 2 vertelt dat ze dit doet wanneer er sprake is van rouw: *“Rouwverwerking kan ik niet zelf meer doen en daarom schakel ik centrum voor levensvragen in en dat mensen daar dan langsgaan.”* Ongeveer acht respondenten vertellen expliciet niet door te verwijzen naar geestelijk verzorgers. Ze noemen daarbij regelmatig dat ze geen lijntjes hebben met geestelijk verzorgers, zoals respondent 4 zegt: *“Nee, want voor mijn gevoel lopen die niet vrij rond, zijn die verbonden aan..”* Ongeveer de helft van de respondenten begint over een religieuze geestelijk verzorger, wanneer er wordt gevraagd of de respondent soms doorverwijst naar een geestelijk verzorger als zij zingeingsvragen herkennen bij cliënten. In de meeste gevallen betreft dit een dominee of pastoor. Respondent 6 vertelt: *“Ja, dat is dus die wijkpastoor, dat is een christelijk ehhh, hij staat open voor alle religies ofzo om te begeleiden hoor. Maar van oorsprong is dat een ehhh, christelijke wijkpastoor zeg maar..”*

4.3.3 Reageren vanuit eigen ervaring en aangeleerde methodieken

Ongeveer negen respondenten geven aan op zingeingsvragen te reageren middels ervaringen uit hun eigen leven en vertellen dat zij deze ervaringen delen met hun cliënten. Respondent 14 vertelt het volgende hierover:

“En omdat als ze weten wat mij drijft dat praat soms ook makkelijker over wat drijft hun. Dat is het fijne in dit werk, hier kan ik veel meer, ja dingen uit mijn eigen leven als voorbeeld gebruiken en hebben we soms ook hele discussies over geloof of hoe bouw je vriendschappen op.”

De quote van respondent 2 representeert het vanuit eigen ervaringen werken tevens:

“Uit zo'n hele nare periode in mijn leven haal ik dan weer kracht en dan denk ik van, ja ik heb het allemaal overleefd. Dat probeer ik allemaal op mijn cliënten over te brengen, ik heb daar ooit ook gestaan en ik heb het ook overleefd. En ik merk dat dat ze ook helpt. Ik heb niet iets uit de boeken, mijn levenservaringen, die ik ook deel met mijn cliënten. Het is niet zo dat ik graag alles over mezelf wil vertellen. Maar ik vertel net dat, dat ze denken hee, wacht eens even, ze weet waar ze over praat. En dat geven ze ook vaak terug, van oh, omdat jij dat ook meegemaakt, geeft ons dat ook weer hoop. Dus eh, dus m'n eigen levenservaring. Ik haal er kracht uit, ik breng dat over op mijn cliënten.”

Respondenten vertellen dat ze reflecteren op zichzelf en in hun werk meenemen hoe ze zijn omgegaan met gebeurtenissen uit hun eigen leven. Ook vertellen sommige respondenten dat ze bepaalde methodieken gebruiken om te reageren op zingevingsvraagstukken, zoals systemisch werken, motiverende gespreksvoering en de ACT methode. Eén respondent vertelt dat ze geen specifieke manier heeft om tot gesprekken over zingeving te komen.

4.3.4 Participatie bevorderen en praktische oplossingen

Het verschil in het omgaan met zingevingsvragen is zichtbaar in de antwoorden van respondenten. Sommige respondenten gaan vooral zelf in gesprek met hun cliënten over de problemen waarmee zij te maken krijgen. Andere respondenten gaan meer organiserend te werk en koppelen bijvoorbeeld wijkbewoners aan elkaar, zoals respondent 1:

“En dan is er dat moment dat mensen gewoon met elkaar samen lopen. Ik probeer wel zo snel mogelijk die persoon te koppelen aan andere wijkbewoners, want ik kan geen individuele begeleiding doen of een dossier opbouwen, omdat je dus een welzijnswerker bent.”

Respondent 1 vertelt ook wat van haar verwacht wordt: *“...maar wij krijgen de opdracht van vooral bewoners te stimuleren om eigen activiteiten, zelfsturend of te maken en te behouden.”* Respondent 2 vertelt tevens dat ze een maatje voor iemand zoekt, bijvoorbeeld als een cliënt zich eenzaamheid voelt: *“Als mensen thuis zitten en heel erg eenzaam zijn, dan kan ik wel kijken, oké, wat voor activiteiten heb ik hier waarbij ze kunnen aansluiten. Aan welke andere mensen kan ik ze koppelen he, een maatje, he. Dus..”* Dezelfde respondent vertelt later:

“En nogmaals het hangt ook van zingeving af he, kijk is zingeving voor hun, weer naar buiten komen en meedoen aan activiteiten. Ja, dan wel. Is het natuurlijk veel dieper, dan moet je echt gespreksvoering en ja, dan is dat gewoon iets dat niet vanwege de opdracht, bij ons ligt.”

Respondent 3 vertelt over hoe ze omgaat met een cliënt die het gevoel heeft nergens bij te horen vanwege geestelijke beperkingen:

“Maar dan probeer ik wel de kleine dingetjes, dat ik bijvoorbeeld vraag van ‘wil jij dan de servetten vouwen’ of bij de deur staan kijken of er al mensen aan komen. Eh ja gewoon handelingen die heel simpel zijn, zodat ik gewoon weet van nou dat kan ze. En dan heeft ze ook het gevoel dat ze gewoon meedraait met de rest.”

Minimaal de helft van de respondenten vertellen een maatje of vrijwilliger te zoeken of activiteit te organiseren voor hun cliënten als reactie op zingevingsvragen van hun cliënten. Dit is vaak als reactie op ervaren eenzaamheid van hun cliënten. Respondent 6 legt dit uit:

“Maar ja nou leg ik dus even de link, eenzaamheid zingeving, ik weet niet of die helemaal duidelijk is hoor, hoe ik hem bedoel maar.. Een clubje is absoluut niet altijd de oplossing voor zingevingsproblemen, maar het kan een rol spelen, dat mensen gewoon even weer één keer in de week wat mensen ontmoeten en.. Het gevoel ergens bij te horen zeg maar he. Dus en ehh, ja kan absoluut ook wel iets, heeft het wel met zingeving te maken ja.”

Respondent 8 geeft als voorbeeld dat een dagbesteding ook een bron van zingeving kan zijn: *“Kijk als jij of iemand met een hersenletsel thuis zit en die kan niets meer en die wil graag een vorm van dagbesteding doen. Dat is eigenlijk ook zingeving.”* Dit zijn de praktische manieren van omgaan met zingevingsvragen.

4.3.5 In gesprek gaan

Veel respondenten vertellen dat ze vaak zelf gesprekken voeren met cliënten. De onderwerpen waarover ze in gesprek gaan en de manier waarop ze dat doen is verschillend. Hieronder worden de onderwerpen opgesplitst in verschillende categorieën, ter verduidelijking. Sommige respondenten vertellen eerst te observeren en te luisteren. Anderen vertellen vooral te luisteren, zodat de ander de ruimte krijgt om te praten. De respondenten leggen tevens uit dat ze met zingevingsvragen omgaan door vragen te stellen. Een paar respondenten benoemen dat ze niet het woord ‘zingeving’ gebruiken in gesprekken met cliënten. In plaats daarvan stellen de respondenten vragen over of en welke doelen cliënten hebben in hun leven en respondenten stellen de cliënten vragen zoals ‘waar kom je voor uit bed’. Enkele respondenten vertellen dat ze niet ‘uit het niets’ over zingeving beginnen, maar meestal eerst vragen stellen over hoe iemand zijn of haar dagelijks leven eruit ziet.

Verder noemen respondenten verschillende aspecten die van belang zijn in de omgang met cliënten, zoals: niet oordelen; open en transparant zijn; oprecht en jezelf zijn; en geïnteresseerd zijn in de mens. Eén respondent benoemt dat ze het belangrijk vindt dat cliënten ook weten dat zij buiten

haar werk om nog aan ze denkt en dat wat zij ziet en tegenkomt iets doet met haar. Respondent 13 vertelt:

“De cliënten denken altijd dat het ons niks doet, wat voor problematiek zij hebben en dat wij gewoon om 5 uur naar huis gaan en that’s it. Dat we er dan niet meer mee bezig zijn als het ware en dat ze gewoon een nummertje zijn en ik vind het heel erg belangrijk om dat te ontkrachten bij hun.”

En een andere respondent noemt dat ze het belangrijk vindt zich te verdiepen in andere culturen en die te begrijpen. Drie respondenten noemen dat ze de presentiemethode belangrijk vinden, dit wordt dan omschreven als ‘aanwezig zijn’ en ‘er zijn als het echt nodig is’. Sommigen noemen dat ze het belangrijk vinden ‘pure aandacht’ te hebben voor cliënten en ‘echt goed luisteren’.

4.3.6 Stimuleren tot zelfbegrip, eigenwaarde en in kracht zetten

Minimaal negen respondenten noemen in verschillende vormen dat ze cliënten stimuleren ‘het zelf te doen’ en de kracht in zichzelf te vinden. Een respondent vertelt dat ze met dit onderwerp altijd begint in een gesprek, respondent 14: *“Dat ik altijd begon van: wat is jouw kracht?”* Respondent 3 vertelt ook hoe ze een cliënt in zijn of haar kracht tracht te zetten:

“Dus ik probeer wel iemand soort van in z'n eigen kracht te zetten. Dat mocht het nog een keer gebeuren, dat iemand dan weet, oh toen is er dit en dit gebeurd, dat kan ik nu zelf want ik weet hoe het moet.”

Respondenten vertellen dat ze proberen de cliënt zijn of haar grenzen aan te leren geven en stil te laten staan bij wat hij of zij echt wil in het leven. Vaak wordt er gevraagd naar wat iemands kwaliteiten of krachten zijn. Een voorbeeld hiervan is de quote van respondent 9:

“Dus je hebt dan een soort streven voor de ander en als je meer onderzoekend bent, dan kan de ander zelf zijn eigen oplossingen gaan bedenken en zijn eigen doelen gaan bedenken. Dus het is eigenlijk een kunst om daarvan af te blijven zou je kunnen zeggen. Dus dat.”

Een voorbeeld dat vaker is genoemd, is dat vrouwen die mishandeld zijn en een gebrek aan een positief zelfbeeld hebben. Respondenten benoemen dat ze opzoek gaan naar wat die persoon wil in het leven, zoals respondent 5 vertelt:

“Mensen komen hierbij ons vaak omdat ze problemen hebben, omdat er chaos is in hun hoofd, omdat ze het niet overzien. En om dan terug te gaan naar de basis. Als ik bijvoorbeeld kijk naar vrouwen die mishandeld zijn jaren lang, of gestalkt worden of bij hun man weg willen gaan, maar het maar niet lukt.. Dan is het heel belangrijk om die vragen te stellen, wat is voor jou van belang, omdat vaak ehh, vrouwen eh, afgeleerd hebben om voor zichzelf na te

denken, maar vaak in ‘wij’ denken en niet ‘ik’. Dus terug naar de basis: wat geeft jou zin? Wat drijft jou? Wat waren jouw drijfveren toen je nog goed in je vel zat? En je gaat terug naar de basis en dat kan veranderen met de jaren, he. Eh.. Dus het fluctueert merk ik.”

Respondent 11 noemt hierbij dat ze in gesprek gaat met de cliënt over het serieus nemen van zichzelf: *“Dan ga je het daarover hebben, dan gaat het dus ook over grenzen aangeven en jezelf serieus nemen.”*

De meerderheid van de respondenten benoemt dat ze opzoek gaan naar en vragen stellen over wat de cliënt graag zou willen in zijn of haar leven. Respondent 8 vertelt – bijvoorbeeld wanneer iemand een beperking heeft en nog weinig kan – dat hij stimuleert cliënten groots na te denken: *“Dat je eigenlijk gewoon verleidt tot groots na te denken over van, wat zou je nou willen..”* Respondenten noemen hierbij regelmatig het woord ‘doel’ of ‘richting in het leven’, respondent 9 zegt: *“Dus waar ik mee start is heel erg het weer benadrukken eigenlijk van dat waar iemand eigenlijk weer naartoe wil, om dat weer te versterken en uit te vergroten.”*

Bij het onderzoeken naar wat cliënten willen in hun leven, wordt ook vaak gevraagd wat voor hen belangrijk is en wie voor hen belangrijk zijn. De quote van respondent 12 representeert dit onderwerp:

“Nee, oké. Dan ga je heel erg het netwerk betrekken en daarin ga je ook echt wel kijken met elkaar van wat willen jullie dan, hè, wat is je doel, waarvoor, wat zijn dan, wat is dan belangrijk, wat zijn nou je waardes, weet je wel, waar moet er aandacht voor zijn. Ja.”

Bij het onderzoeken wat de cliënten willen met hun leven en wat ze belangrijk vinden, wordt daarnaast zelfonderzoek gestimuleerd met vragen over hoe de cliënten gehandeld hebben in hun leven, wat er is gebeurd in hun leven, wat hen heeft gemaakt tot hoe ze nu zijn. Respondent 12 vertelt dat er vanuit een gesprek over de levensloop ruimte komt voor het bespreken van een richting in het leven:

“...komen dan gaan ze een stuk van levensloop vertellen en dus, daar ergens komt altijd wel de ruimte om ook te vragen van hé, wat is voor jou de bedoeling dan, waar wil je naartoe of wat is je doel en wat wil je bereiken en op een gegeven moment komt daar ook wel echt iets tussendoor over zingeving. Ja, ja. Dus daarom is het ook geen specifieke vraag zeg maar die ik stel maar..”

Respondent 8 vertelt dat hij zijn bril hierbij als metafoor gebruikt om te vragen naar hoe iemand is gevormd door het leven:

“En ik gebruik mijn bril vaak als metafoor, van hoe kijk je naar dingen. Hoe ben je gevormd door het leven? En ja hoe denk je dan over je eigen leven zeg maar? En wat heb je van je ouders meegekregen en wat niet? Dat zeg maar..”

Er wordt gestimuleerd na te denken over zichzelf en zichzelf te begrijpen. Enkele respondenten vertellen dat zij hun cliënten confronteren door vragen te stellen over waarom ze op een bepaalde manier gehandeld hebben. Respondent 9 vertelt het volgende hierover:

“Ja, dus ik vind die kennis voor mezelf belangrijk omdat ik denk van nou ja, dat zou wel behulpzaam zijn, maar het gaat uiteindelijk veel meer om van echt mensen... O, ik wil graag mensen helpen bijvoorbeeld. Hoezo dan? Ja, om inderdaad dat zelfonderzoek meer te stimuleren.”

Daarnaast trachten respondenten hun cliënten te stimuleren positief over zichzelf te denken door bijvoorbeeld complimenten te geven en hun kwaliteiten te benadrukken, zoals respondent 7: *“En volgens mij kan jij een goeie ouder zijn. ‘Ja, ja, ja als je het zo ziet, ja, dat denk ik wel’. Nou zo op die manier, probeer je ze anders naar zichzelf te laten kijken.”*

4.3.7 Religie

Zoals blijkt uit de vorige paragraaf stimuleert respondent 7 cliënten tot zelfacceptatie, hij haalt dit vertrouwen in het goede van de mens uit zijn geloof:

“...Ik heb ook periode gehad dat het met mij slecht ging en uiteindelijk was voor mij een keerpunt dat ik dacht van, God maakt geen fouten. God heeft mij gemaakt, dus in principe moet ik goed zijn. Ik maak er misschien een zootje van, maar in principe ben ik goed.”

Meer dan een derde van de cliënten begint over een God of het geloof als het gaat om zingevingsvragen. Enkele respondenten halen inspiratie uit hun eigen geloof, maar anderen benoemen dat cliënten van hen steun halen uit geloof. Enkele respondenten koppelen zingevingsvragen meteen aan het geloof. Wanneer er gevraagd wordt hoe respondent 12 zingevingsvragen terugziet in haar werk, zegt ze: *“Ik vraag na of ze een geloof hebben, of ze inderdaad naar een kerk gaan en ik vraag wat dat voor hen betekent en hoe dat er voor hen uitziet...”* en later vertelt respondent 12: *“...Ik zie het wel ook als een handvat in het leven bij life events dat zingeving belangrijk kan zijn of als je het echt niet meer ziet zitten, dan kan je daar misschien weer een reden uithalen om weer verder te gaan.”* De meeste respondenten koppelen zingeving echter niet meteen aan religie.

Hoofdstuk 5: Conclusie

In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de kernpunten uit het resultaten hoofdstuk. Er wordt hierbij teruggegrepen op de hoofd- en deelvragen. De hoofdvraag van deze scriptie luidt als volgt: ‘Welke zingevingsvragen zien sociaal werkers bij hun cliënten en hoe reageren de sociaal werkers op deze vraagstukken?’

5.1 Welke opvattingen hebben sociaal werkers over zingeving?

De opvattingen van respondenten over zingeving zijn uiteenlopend. De helft van de respondenten geeft aan dat zingeving vaak onderdeel is van gesprekken. Over het algemeen zijn respondenten van mening, dat wanneer er problemen spelen, zingevingsvragen opduiken. Ongeveer een derde van de respondenten zegt dat er aan de basisbehoeftes voldaan moet worden, voordat er nagedacht kan worden over zingeving.

Aspecten die de sociaal werkers noemen in hun opvatting over wat zingeving is, zijn: een kijk op jezelf en de wereld; een gevoel van nuttig zijn; een bepaalde motivatie hebben; dienen van een groter doel; eigenwaarde; het gevoel hebben iets te kunnen en het gevoel verbonden te zijn met anderen of iets anders. Een enkeling geeft aan dat levensvreugde of plezier een belangrijk onderdeel is van zingeving. Meer dan de helft van de professionals noemt dat het hebben van een doel in het leven een onderdeel is van zingeving. Ook een groot deel van de respondenten koppelt zingeving aan ‘iets groters’ zoals een God.

5.2 Welke zingevingsvragen zien sociaal werkers bij hun cliënten?

De meerderheid van de respondenten geeft aan een grote mate van diversiteit aan zingevingsvraagstukken tegen te komen bij hun cliënten. Eenzaamheid wordt het meest genoemd, wanneer er gevraagd wordt welke zingevingsvraagstukken respondenten tegenkomen in hun werk. Veel andere genoemde thema's zijn: angst; gebrek aan erbij horen; gebrek aan het hebben van een doel hebben; gebrek aan eigenwaarde en het gevoel iets te kunnen; identiteitsvragen; verslavings- of financiële problemen; en verlieservaringen (zowel personen als onderdelen van het leven; zoals een baan of gezondheid). Een gebrek aan eigenwaarde, grenzen aangeven, zichzelf wegcijferen is genoemd door ongeveer een derde van de respondenten, wanneer er gevraagd werd naar welke zingevingsvraagstukken de respondenten tegenkomen in hun werk. Daarnaast noemt een enkele respondent dat cliënten soms aangeven het contact met zichzelf te zijn kwijtgeraakt of identiteitsproblemen hebben. Andere thema's die werden genoemd door enkele respondenten, werden

geformuleerd als gebrek hebben aan: een gevoel van erbij horen, een gevoel van verbinding, erkenning voelen en het hebben van een doel.

5.3 Hoe reageren sociaal werkers op deze zingevingsvraagstukken?

Op de vraag hoe respondenten omgaan met zingevingsvraagstukken die ze zien bij cliënten, vertellen twee respondenten er niet bewust bij stil te staan. Waarvan één van hen later zegt dat ze vaak na een gesprek bewust wordt van een zingevingsvraag die speelt bij de cliënt. Een derde van de respondenten benoemt dat ze genoeg tijd ervaren om aan zingevingsvraagstukken van cliënten tegemoet te komen. Bijna alle respondenten vertellen dat ze soms doorverwijzen bij zingevingsvragen, de reden hiervoor en de soort doorverwijzingen zijn echter zeer uiteenlopend. Ten minste drie respondenten vertellen dat ze soms het Centrum voor Levensvragen inschakelen en ongeveer de helft van de respondenten vertellen niet door te verwijzen naar geestelijk verzorgers. Ongeveer de helft van de respondenten begint over een religieuze geestelijk verzorger, wanneer er wordt gevraagd of de respondent ook doorverwijst naar een geestelijk verzorger als zij zingevingsvragen herkennen bij cliënten.

Bijna twee derde van de respondenten geeft aan eigen ervaringen te delen met hun cliënten bij het omgaan met zingevingsvraagstukken. Ook vertellen enkele respondenten dat ze bepaalde methodieken gebruiken om tegemoet te komen aan de cliënten met zingevingsvragen. De meerderheid van de respondenten vertelt praktische oplossingen te hebben voor zingevingsvraagstukken, zoals een maatje zoeken voor iemand of een activiteit organiseren.

Alle respondenten hebben gesprekken met de cliënten, een enkele respondent noemt dat de functie meer organiserend is en niet om één op één gesprekken draait. Twee derde van de respondenten vertelt cliënten in hun kracht trachten te zetten in gesprekken, of opzoek te gaan naar wat de cliënt echt wil in het leven. Soms gaat het om een gevoel van eigenwaarde terugvinden of grenzen durven aangeven en waarden onderzoeken. Respondenten vertellen dat ze met cliënten in gesprek gaan over wat of wie ze belangrijk vinden in het leven, met wat of wie ze zich verbonden voelen en hoe ze gevormd zijn in het leven. Respondenten vertellen dat ze in gesprekken cliënten stimuleren over zichzelf na te laten denken en soms positiever over zichzelf te laten denken. Meer dan een derde begint over God of een geloof en vragen of cliënten daar kracht uit halen, de meerderheid koppelt zingeving niet aan religie.

Hoofdstuk 6: Discussie, beperkingen en aanbevelingen

6.1 Discussie

In dit hoofdstuk wordt eerst de discussie weergegeven. In de discussie wordt de interpretatie van de onderzoeksresultaten beschreven. Dit houdt in dat de onderzoeksresultaten worden gekoppeld aan de literatuur, er wordt hierbij teruggegrepen op het theoretisch kader. Vervolgens worden de beperkingen van dit scriptieonderzoek beschreven en er wordt afgesloten met mogelijke aanbevelingen voor vervolgonderzoek.

6.1.1 Deelvraag 1: De opvatting van sociaal werkers over zingeving

Notie zingeving

Uit de resultaten blijkt dat zingeving vaak onderdeel is van gesprek, volgens de meerderheid van de sociaal werkers. Dit lijkt overeen te komen met het onderzoek van Agora waaruit blijkt dat 98% van de sociaal werkers zegt aandacht te hebben voor zingeving (van de Geer, 2020). De meeste sociaal werkers hebben echter ook een duidelijke opvatting over zingeving, blijkt uit de interviews. De term ‘zingeving’ lijkt te resoneren bij de sociaal werkers en ze noemen regelmatig duidelijke voorbeelden vanuit de praktijk bij hun omschrijving van zingeving.

De aspecten die de sociaal werkers als onderdeel van zingeving beschouwen, komen overeen met de internationale definitie van spiritualiteit/zingeving (Nolan et al., 2011). Het ervaren van zin en het hebben van een doel in het leven worden vaak genoemd, dat overeenkomt met ‘de ervaring van zin, doel en transcendentie’ uit de definitie van Nolan et al. (2011). Transcendentie wordt niet vaak geëxpliciteerd, maar een deel van de sociaal werkers omschrijven ‘verbinding met iets groters’ als zingeving en anderen koppelen zingeving aan een God. Sociaal werkers lijken zich er echter bewust van dat religie een onderdeel van zingeving kan zijn, maar dat de moderne definitie van zingeving meer aspecten behelst dan religie (Kruizinga, 2017, p. 12). Dit komt overeen met de definitie van zingeving, dat onder andere ‘het zoeken naar het betekenisvolle of het heilige’ omvat (Nolan et al., 2011). Dat een groot deel van de sociaal werkers zingeving koppelt aan religie, heeft mogelijk te maken met het feit dat meer dan de helft van de sociaal werkers zichzelf als ‘religieus’ beschouwt (zie figuur 1 in Hoofdstuk 4: Resultaten). Een onderdeel van de definitie is ‘verbinden met de omgeving en zichzelf’ (Nolan et al., 2011), dat veel sociaal werkers beschouwen als zingeving, waarbij ze verbinding met onder andere dieren, dingen, het universum en andere mensen benoemen. Kortom, sociaal werkers geven over het algemeen een beschrijving van het concept zingeving, die overeenkomt met de definitie van zingeving.

Basisvoorwaarden voor zingeving

Daarnaast zegt ongeveer een derde dat er eerst aan bepaalde basisvoorwaarden voldaan moet worden, voordat cliënten ruimte hebben voor een gesprek over zingevingsvraagstukken. Enkele sociaal werkers verwijzen hierbij naar de piramide van Maslow, anderen noemen het praktische problemen of benoemen dat cliënten niet willen of kunnen nadenken over zingeving wanneer cliënten ‘aan het overleven zijn’. Er is in de interviews niet doorgevraagd wanneer zij spraken over de piramide van Maslow, waardoor onduidelijk is hoe zij kijken naar hoe zingeving zich tot de theorie van Maslow verhoudt.

Abraham Maslow heeft in de eerste helft van de 20^e eeuw een hiërarchische ordening van menselijke behoeften geïntroduceerd, een motivatietheorie van de mens (van Wesep, 2018, p. 49). Maslow stelt dat er vijf basisbehoeften zijn die aan elkaar gerelateerd zijn en geordend in mate van prepotentie: van meest overheersend naar minst overheersend (Maslow, 1943). Wanneer de behoefte met de meeste prepotentie is vervuld, zal de volgende behoefte ontstaan (Maslow, 1943). De behoeften met de meeste prepotentie zijn lichamelijk gericht en die erna komen gaan over respectievelijk veiligheid, sociaal contact en erkenning/waardering (Maslow, 1943)¹. Volgens van Wesep (2018, p. 49) staat (bovenaan de piramide) de behoefte aan groei of zelfactualisatie gelijk aan zingeving en kan pas plaatsvinden als de andere behoeften zijn vervuld (die fundamenteel zijn), waarbij zelfontplooiing of zelfactualisatie niet wordt beschouwd als een fundamentele menselijke behoefte door Maslow. In de interviews wordt onder andere benoemd dat de top van de piramide pas besproken kan worden, wanneer aan alle andere voorwaarden is voldaan. Er kan dan pas over zingeving worden nagedacht en daarmee lijkt zingeving te worden vergeleken met zelfactualisatie. Samenvattend, het lijkt erop dat een enkele sociaal werker zingeving ziet als iets dat pas ‘later’ aan de orde is en daarmee minder essentieel.

Volgens Nolan et al. (2011) en Derkx (2011) is ‘verbinding met anderen’ (en ook ‘erkenning’ volgens Derkx (2011)) echter een onderdeel van zingeving en zou een ‘lager gerangschikte’ behoefte in de piramide van Maslow, tevens onder zingeving vallen en echter een fundamentele menselijke behoefte zijn. Dit gaat in tegen de gedachte dat zingeving onder zelfontplooiing valt en pas later relevant wordt voor cliënten, nadat andere fundamentele behoeften zijn vervuld. Ook uit onderzoek blijkt dat chronische eenzaamheid – wat een gebrek aan verbinding is – een groot risico voor de lichamelijke gezondheid is, dat tevens onderschrijft dat verbinding als onderdeel van zingeving als een fundamentele menselijke behoefte kan worden beschouwd (Ong et al., 2016, p. 443). Viktor

---

¹ Pinto (2000) benoemt in zijn kritiek op Maslows’ theorie echter dat de tweede laag (na de fysieke basisbehoeften die hij ook onderschrijft) in niet-westerse culturen gaat om het ‘behagen van de groep’, in plaats van veiligheid zoals Maslow stelt. Aangezien sociaal werkers te maken hebben met uiteenlopende (ook niet-westerse) achtergronden, zoals blijkt uit de interviews en wordt bevestigd door ander onderzoek (Wekker, 2021), zullen de fundamentele behoeften ook anders zijn per groep of individu. Er wordt kortgezegd een eenzijdig beeld gegeven van de behoeften van de cliënten.

Frankl (1963) stelt daarnaast – zoals beschreven in het theoretisch kader – dat een fundamentele motivatie van de mens *‘the will to meaning’* is, dat de mens in de slechtste omstandigheden er doorheen kan helpen. Als een mens een bepaald doel heeft, kan dat een hele sterke kracht zijn, die men kan helpen te overleven (Frankl, 1963). Er kan verondersteld worden dat Frankl (1963) daarmee een ander perspectief op zingeving geeft, dat geïnterpreteerd kan worden als dat zingeving tot een fundamentele behoefte behoort.

Er wordt door een aantal sociaal werkers gesteld dat er geen ruimte is voor zingeving, als mensen zich onveilig voelen, geldzorgen hebben, of bijvoorbeeld hun huis verliezen. Dat er aan de lichamelijke basisbehoeften (zoals eten, drinken en slapen) voldaan moet worden, voordat er over zingeving kan worden nagedacht lijkt vooralsnog een logische veronderstelling, zo stellen ook Akkermans & Van Leeuwen-den Dekker (2010). Dat de andere genoemde – volgens Maslow opvolgende – behoeften, zoals veiligheid, voorafgaan aan ruimte voor zingeving, wordt verschillend over gedacht. Juist in de meest zware omstandigheden gaan mensen nadenken over existentiële zingevingsvragen als *‘waarom ik?’* of *‘is het nog waard om te leven?’* (Derkx, 2011; van der Lans, 1996; Jacobs, 2020). Zo benoemen sommige sociaal werkers dat zingevingsvragen juist gaan spelen wanneer iemand bijvoorbeeld in de schulden zit, of wanneer het leven van iemand op zijn kop staat door een heftige gebeurtenis, zoals het krijgen van een ernstige ziekte.

Kortom, de sociaal werkers die geïnterviewd zijn, hebben een duidelijke notie van zingeving die overeenkomt met hoe zingeving in de literatuur wordt beschreven. Er is een paradox in de interviews met de sociaal werkers zichtbaar, waarin enkele sociaal werkers stellen dat er aan bepaalde fundamentele behoeften voldaan moet worden, voordat er aandacht aan zingeving kan worden gegeven. Zij lijken daarin zingeving te vergelijken met zelfontplooiing of zelfactualisatie. De andere kijk op zingeving is dat zingevingsvragen juist een rol gaan spelen, wanneer cliënten in een crisissituatie zitten en zij het gevoel hebben dat hun leven volledig op de kop staat. Bovendien kan zingeving als fundamentele behoefte worden beschouwd volgens de literatuur, waarin verbinding een onderdeel is van zingeving.

6.1.2 Deelvraag 2: De zingeingsvragen die sociaal werkers tegenkomen

Gebrek aan verbinding

De meeste zingeingsvraagstukken die sociaal werkers tegenkomen, hebben te maken met een gebrek aan (betekenisvolle) relaties en daarmee gepaarde ervaren eenzaamheid, blijkt uit de interviews. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat twee derde van de geïnterviewde sociaal werkers met volwassenen werkt (zie figuur 1: Hoofdstuk 4: Resultaten), waaronder vaak een groot deel ouderen. Ouderen ervaren vaker eenzaamheid, vooral omdat er meer gezondheidsproblemen ontstaan bij deze groep, dat ervoor zorgt dat zij minder goed in staat zijn sociale contacten te onderhouden (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2016, pp. 6-10). Eenzaamheid kan zowel ontstaan wanneer iemand te weinig relaties heeft, als wanneer de kwaliteit van de relaties te laag is (Tilburg, 2019).

Eenzaamheid kan worden beschouwd als een gebrek aan verbinding voelen met anderen, zo vertelt Anja Machielse hoogleraar humanisme en sociale weerbaarheid “...over het algemeen stellen we dat wie gebrek aan verbinding met zijn omgeving ervaart, zich eenzaam voelt” (van Dijk, 2021). Het gemis aan verbinding als oorzaak van eenzaamheid, is een fundamentele voorwaarde voor het menselijk bestaan, stelt Machielse (2019, p. 95). Ook Derkx (2011) beschouwt verbinding met anderen of het andere, als één van de zeven zinbehoeften en daarmee als voorwaarde voor de ervaring van een zinvol leven. Enkele sociaal werkers benoemen dat er vaak zingeingsvragen spelen omtrent een gebrek aan verbinding zonder expliciet te benoemen dat dit om verbinding met andere mensen gaat. Zo zegt respondent 10: “Ja, met wie of wat voel ik mij verbonden? Dat is een hele belangrijke, die komt echt veel voor.” De literatuur bevestigt dat verbondenheid als een onderdeel van zingeving wordt beschouwd: “...verbinden met/verhouden tot het moment, zichzelf, anderen, de natuur, het betekenisvolle en/of het heilige” (Nolan et al., 2011). Verbondenheid gaat volgens Derkx’ zingevingstheorie naast contact met anderen, ook over verbondenheid met het andere, dat gaat over vereniging of overgave (2011, p. 121). Sommige sociaal werkers vertellen in de interviews dat mensen graag onderdeel willen zijn van een groep om zich minder eenzaam te voelen, wat mogelijk overeenkomt met wat Derkx (2011) bedoelt met overgave. Veel sociaal werkers benoemen dat zij voor hun cliënt opzoek gaan naar een maatje, in veel gevallen van eenzaamheid. Derkx (2011) haalt Baumeister (1991) aan in zijn theorie, die echter stelt dat het essentieel is om langdurige interpersoonlijke banden te hebben in het leven om zingeving te ervaren. De vraag is of voor de zinbehoefte van verbondenheid, een vrijwilliger of maatje die af en toe langskomt, volstaat en een gebrek aan verbondenheid zal wegnemen bij een cliënt. Ook Westerhof (2013) benadrukt in zijn onderzoek naar ouderen dat de meesten van hen zin ervaren, wanneer zij ‘een kwalitatief goed sociaal netwerk’ hebben (p. 28). Zo benoemt Machielse (2011) dat eenzame mensen wel een groot netwerk kunnen hebben, maar zich alsnog eenzaam voelen, omdat de aanwezige contacten niet aan hun wensen voldoen (p. 42).

Machielse (2019) onderscheidt drie soorten eenzaamheid: *sociale* eenzaamheid, *emotionele* eenzaamheid en *existentiële* eenzaamheid (Machielse, 2019, p. 95). De eerst genoemde vorm van eenzaamheid heeft betrekking op een gemis aan relaties met een bredere groep mensen zoals vrienden, kennissen, collega's en buurtgenoten. *Emotionele* eenzaamheid ontstaat doordat hechte en intieme relaties wegvallen en gaat om een emotioneel hechte band. De laatste wordt *existentiële* eenzaamheid genoemd en betreft meer een innerlijke ervaring, een gevoel van leegheid, droefheid en verlangen. Deze vorm kan bijvoorbeeld ontstaan bij een ingrijpende gebeurtenis, zoals bij ziekte, verlies of angst. Dit kan echter ook ontstaan wanneer mensen het gevoel hebben dat ze niet meer iets bijdragen aan de maatschappij en zich overbodig voelen (Machielse, 2019, p. 95). Welke vormen van eenzaamheid de sociaal werkers vooral tegenkomen, is niet expliciet genoemd in de interviews. Op basis van de interviews wordt verondersteld dat alle vormen van eenzaamheid regelmatig voorkomen. Er is zowel genoemd dat mensen behoefte hebben aan meer contact met anderen in het algemeen, als behoefte aan betekenisvolle relaties. Daarnaast noemen sociaal werkers dat sommige cliënten zich afvragen hoe ze iets kunnen betekenen voor de wereld, ze iets waard kunnen zijn en willen cliënten 'iets doen' om hun leven weer zin te geven. Mogelijk kunnen dit soort vragen voortkomen uit een gevoel van existentiële eenzaamheid, maar dat is niet geëxpliciteerd.

De sociaal werkers noemen ook dat cliënten regelmatig kampen met problemen rondom verlieservaringen, dat *existentiële* eenzaamheid in de hand kan werken in sommige situaties. Bij ouderen ontstaat eenzaamheid gedeeltelijk simpelweg doordat dierbaren overlijden (Tilburg, 2019, p. 16). Verlieservaringen veroorzaken soms ook een gebrek aan het hebben van een doel blijkt uit de resultaten. Zo beschrijft een sociaal werker dat veel dat vroeger een doel gaf, zowel dierbaren als andere aspecten in het leven, weg kunnen vallen bij cliënten. Dit kan betekenen dat wanneer cliënten dierbaren (en andere aspecten) verliezen, de zinbehoefte doelgerichtheid (Derkx, 2011) tegelijkertijd minder vervuld kan worden, wat de ervaring van een zinvol leven nog lastiger kan maken. Zoals beschreven, zou een verlieservaring daarnaast kunnen zorgen voor een existentiële vorm van eenzaamheid, zoals Machielse beschrijft (2019) en kan op het op die manier de ervaring van zin verminderen.

De 'vraag achter de vraag'

Er worden in de interviews echter ook vaak ander soort antwoorden gegeven op de vraag welke zingevingsvraagstukken sociaal werkers tegenkomen, zoals: financiële problemen, huiselijk geweld en verslaving. Sommige sociaal werkers noemen als zingevingsvraagstuk enkel het fenomeen 'verslaving' bijvoorbeeld, dit lijkt erop te duiden dat de zingevingsvraag voor hen niet duidelijk is. Verslaving als fenomeen zou volgens de literatuur niet als zingevingsvraag worden beschouwd (Schaap-Jonker, 2019). Er lijkt eerder een onderliggende vraag aanwezig te zijn, die tot uitwerking heeft dat iemand verslavende middelen tot zich neemt en het kan zijn dat gebrek aan zingeving ervoor

zorgt dat er onvoldoende motivatie is om af te kicken (Schaap-Jonker, 2019). Zo stelt Schaap-Jonker (2019) dat wanneer iemand geen doel ervaart in het leven, diegene ook geen reden ziet om van zijn of haar verslaving af te komen (p. 5). Ook Derkx (2011) beargumenteert dat mensen baat hebben bij het hebben van een doel in het leven en dit een van de voorwaarden is voor het ervaren van zingeving. Schaap-Jonker (2019) benadrukt in haar oratie dat existentiële zingeving een essentieel onderdeel is van herstel bij verslaving. De vraag is of de sociaal werker de onderliggende vraag herkent. Een deel van de sociaal werkers benoemt echter dat bijvoorbeeld praktische problemen altijd raken aan zingevingsvragen en bijvoorbeeld verslavingsproblematiek een zingevingsvraag verhult. Zij zoeken zoals soms wordt genoemd ‘de vraag achter de vraag’ in de gesprekken die zij met cliënten voeren. Kortom, sociaal werkers geven aan dat ze vaak zingevingsvragen tegenkomen in hun werk, waarbij ervaren gebrek aan verbinding (regelmatig benoemd als eenzaamheid) een thema is dat vaak voorkomt. Daarnaast lijkt het er echter op dat enkele sociaal werkers soms niet goed kunnen onderscheiden wat een zingevingsvraagstuk is, dat ten grondslag ligt aan een bepaald probleem.

6.1.3 Deelvraag 3: Omgang van sociaal werkers met zingevingsvraagstukken

Zingevende gespreksvoering

Van veel sociaal werkers kan verondersteld worden dat zij in de gesprekken die zij voeren op zingevingsvragen van hun cliënten ingaan, op een vergelijkbare manier als geestelijk verzorgers dit doen, het beroep dat volgens Hölsgens (2020) bij uitstek gericht is op zingeving. Hierbij vertellen ze regelmatig dat ze hun eigen zingeving meenemen. Vooral de sociaal werkers die zichzelf als religieus beschouwen, vinden het belangrijk om religie als zingevingsbron aan te halen in een gesprek, wanneer zij merken dat de cliënt daar open voor staat. De sociaal werkers vertellen in de interviews dat ze vragen stellen over het leven van cliënten, hoe cliënten in het leven staan, wat ze belangrijk vinden, waar ze vandaan komen en naartoe willen en hoe ze gevormd zijn in hun leven. De (humanistische) geestelijke verzorging is eveneens gericht op het stellen van vragen over het leven, ook in relatie tot anderen, waarden, existentiële oriëntatie: verhouden tot de wereld (Jacobs, 2020, pp. 46-50). Zo schrijft Jacobs (2020) dat verbinding tussen de cliënt en de geestelijk verzorger bijvoorbeeld veel aandacht krijgt in de geestelijke verzorging (p. 50).

Soms gaven sociaal werkers aan dat ze trachtten ‘echt contact’ te maken met hun cliënten en verwezen hierbij soms ook naar de presentietheorie van Andries Baart. ‘Gewoon echt aanwezig zijn’ was volgens hen al genoeg. Als dat echte contact lukte, was er al heel veel bereikt in hun werk. Het echte contact gaat dan bijvoorbeeld over het echt erkennen van de ander, dat ook in de geestelijke verzorging een essentieel onderdeel van de relatie is – en daardoor van het werk (Jacobs, 2020, p. 50). Bij sociaal werk is de relatie tussen de cliënt en de hulpverlener geformuleerd als kerntaak van hun werk (Koeter, 2022, p. 55), maar de omschrijving daarvan is meer functioneel gericht dan gericht op de relatie op zichzelf staand en is niet gebaseerd op levensbeschouwelijke grond, zoals in de geestelijke verzorging (Jacobs, 2020, pp. 49-50). In praktijk kan dit echter anders zijn en uit de interviews blijkt dan ook dat sommige sociaal werkers vanuit een levensbeschouwelijk kader werken.

Sommige sociaal werkers vertellen dat ze in gesprekken proberen de cliënt anders naar zichzelf te laten kijken, in hun kracht te zetten en samen te onderzoeken wat belangrijk is voor diegene. Het bijdragen aan begrip van zichzelf, het bevorderen van het zelf keuzes maken en het stimuleren van zelfliefde, is iets dat geestelijk verzorgers eveneens zouden doen om te ondersteunen in het zoeken naar zin (Hoogeveen, 1991). Als cliënten meer begrip van zichzelf hebben, keuzes durven maken en weten wat zij willen in het leven, kan dat ondersteunend zijn in het vervullen van de zinbehoeften doelgerichtheid en competentie (Derkx, 2011). Daarnaast is het positief kunnen waarderen van jezelf en je gewaardeerd voelen, volgens Derkx (2011, p. 118) één van de voorwaarden voor een zinvol leven. Volgens Gerritsen & Vosselman (2012, p. 17) bezitten sociaal werkers de kernkwaliteiten voor zingevende gespreksvoering. Het is volgens hen echter belangrijk dat sociaal werkers blijven beseffen dat er niet altijd iets ‘opgelost’ hoeft te worden, maar dat de bereidheid en

moed om samen stil te staan bij zingevingsvragen van cliënten en empathisch te luisteren al heel helpend kunnen zijn (Gerritsen & Vosselman, 2012, p. 17).

Uit de resultaten blijkt dat acht sociaal werkers bij zingevingsvragen expliciet niet doorverwijzen naar geestelijk verzorgers, een deel begint over religieuze geestelijk verzorgers en enkel drie sociaal werkers vertellen dat ze het Centrum voor levensvragen (waar ook humanistisch geestelijk verzorgers werken) soms benaderen. De reden dat ze niet doorverwijzen naar geestelijk verzorgers is vaak omdat ze geen lijntjes hebben met deze groep en niet weten of en hoe ze daarmee in contact kunnen komen. Zoals in de inleiding beschreven, stelt van de Geer (2020) dat er weinig kennis is onder sociaal werkers over wanneer zij zouden moeten doorverwijzen naar geestelijk verzorgers.

Praktische ‘oplossingen’

Niet alle sociaal werkers voeren individuele gesprekken en naast gesprekken voeren, doen de sociaal werkers ook meer coördinerende, organiserende en uitvoerende taken. De helft van de sociaal werkers zegt meer praktisch gerichte oplossingen te zoeken voor de zingevingsvragen die zij tegenkomen, zoals het organiseren van een activiteit of het zoeken van een maatje. De meerderheid van de sociaal werkers vertelt dat ze ‘een daginvulling’ zoekt voor cliënten in het omgaan met zingevingsvragen, in de veronderstelling dat dit zal bijdragen aan het ervaren van zin. Sommige sociaal werkers benoemen hierbij echter dat dit niet altijd volledig tegemoet komt aan de zinbehoeften die cliënten ervaren. In het interview met respondent 6 wordt dit bijvoorbeeld verwoord: *“Een clubje is absoluut niet altijd de oplossing voor zingevingsproblemen, maar het kan een rol spelen, dat mensen gewoon even weer één keer in de week wat mensen ontmoeten...”* Voor mensen die te maken hebben met *sociale* eenzaamheid dat Machielse (2019) beschrijft in haar onderzoek, kunnen groepsactiviteiten helpend zijn (p. 96). Het kan zijn dat door deze activiteiten cliënten nieuwe contacten leggen en daardoor vriendschappen sluiten, omdat ze de kans krijgen anderen te ontmoeten. Cliënten die last hebben van *emotionele* of *existentiële* eenzaamheid zullen geen positief effect ervaren door deze activiteiten. Volgens Machielse (2019) zullen deze activiteiten iemand juist confronteren met het gemis dat iemand voelt (p. 96). Zoals beschreven bij de beantwoording van deelvraag 2, wordt eveneens het contact met een vrijwilliger of maatje in twijfel getrokken als helpend tegen eenzaamheid. Ook hierbij zal de zinbehoefte aan een hechte vriendschap of diepgaand sociaal contact (Derks, 2011; Machielse, 2019), mogelijk niet bevredigd worden.

Dat de sociaal werkers opzoek gaan naar ‘praktische oplossingen’ en doorverwijzen naar andere hulpverlening, heeft vaak ook te maken met de kaders van hun functie. Zo benoemen sommige sociaal werkers dat zij geen individuele gesprekken kunnen doen of beperkingen ervaren in het voeren van de gesprekken, vanwege ‘de opdracht van de gemeente’. Dit blijkt ook uit ander onderzoek van Movisie uit 2020 waarin honderden sociaal werkers hun stem laten horen. Vrijwel alle ondervraagden

geven aan dat de (lokale) overheid invloed heeft op hun werk doormiddel van beleid en kaders (Jansen et al., 2021, p. 38). Gemiddeld wordt de professionele ruimte met een ruim voldoende beoordeelt. Een derde van de onderzochte groep geeft echter aan dat de (lokale) overheid de inhoudelijke richting van hun werk beïnvloedt en de helft geeft aan dat de overheid met de financiële ruimte die wordt geboden, invloed heeft op welke onderdelen de organisatie wel en niet kan uitvoeren (Jansen et al., 2021, p. 38). Een groot deel geeft aan meer coördinerend te zijn, sociaal werkers geven met name aan dat ze een rol als begeleider, verbinder of bemiddelaar hebben in hun werk (Jansen et al., 2021, p. 24). Uit de interviews van dit scriptieonderzoek blijkt dat sommige sociaal werkers echt teleurstelling ervaren over de invloed van beleid met betrekking op hun werkzaamheden, zich beperkt voelen en vinden dat het beter zou zijn als zij meer vrijheid zouden hebben.

Kortgezegd lijken sociaal werkers regelmatig al aan zingevende gespreksvoering te doen, maar is er niet altijd ruimte voor individuele gesprekken. Er wordt in een deel van de gevallen niet doorverwezen naar geestelijk verzorgers, omdat sociaal werkers niet weten of en hoe ze daarmee in contact kunnen komen. De meer praktisch gerichte oplossingen (zoals een maatje of sociale activiteit) van sociaal werkers zullen in sommige gevallen bijdragen aan de ervaring van een zinvol leven, maar zullen waarschijnlijk ook regelmatig niet volstaan. Dat niet alle sociaal werkers (veel) tijd aan individuele gesprekken besteden, heeft waarschijnlijk grotendeels te maken met de invloed van de overheid die zij ervaren.

6.2 Beperkingen onderzoek

De theorie van Derkx (2011) die gehanteerd wordt voor dit onderzoek, is gericht op vooral westerse samenlevingen met een seculiere en individualistische culturele norm. Dit was een bewuste keuze, juist omdat de theorie geschikt leek vanwege de seculiere samenleving, waarin het onderzoek is gedaan. Achteraf blijkt dat een gedeelte van de cliënten waarmee sociaal werkers werken, een niet-westerse achtergrond heeft en mogelijk een meer collectivistische culturele norm kennen, waardoor de theorie mogelijk toch iets minder geschikt is. Doordat de theorie ook nadruk legt op *communion*, wordt duidelijk dat de theorie gedeeltelijk echter toepasbaar is. Een enkele sociaal werker geeft aan dat een bepaalde doelgroep waarmee zij werken lastiger te bereiken is via de manier waarop zij deze mensen benaderen. Zij geven aan daardoor weinig voldoening te halen uit het begeleiden van deze mensen. Om hoeveel cliënten dit gaat, is echter onbekend. Kortom, er is in dit onderzoek weinig bekend over de achtergronden van de doelgroep, die sociaal werkers begeleiden, waardoor onduidelijk is in hoeverre de theorie toepasbaar is.

Daarnaast is er sprake van een *bias*, in dit geval ook betreft het een ‘*sampling bias*’ (Parker et al., 2019, p. 4). Er is gevraagd of de sociaal werkers mee willen doen aan een onderzoek over ‘zingeving’ via de sneeuwbal- of netwerkmethode. Hierdoor is de kans groter dat sociaal werkers die hier niet mee bezig zijn, sneller af zien van deelname aan het onderzoek. Het gevaar hiervan is dat de steekproef minder representatief is voor de populatie (Parker et al, 2019, p. 4). Er is echter benadrukt dat het ook relevant is om sociaal werkers te interviewen die zich juist in veel mindere mate bezighouden met zingevingsvraagstukken, waarmee getracht is om de invloed van deze *bias* zoveel mogelijk te beperken.

Ik heb als interviewer niet altijd doorgevraagd en meestal de vragen en de volgorde van de vragen van de interviewgide aangehouden. De interviews vallen iets minder onder de categorie ‘diepte-interviews’ dan van te voren het plan was en zijn wat meer gestructureerd geworden (Boeije & Bleijenbergh, 2019). De reden hiervoor is grotendeels dat de respondenten regelmatig aangaven weinig tijd beschikbaar te hebben voor het afnemen van een interview. Hierdoor heb ik het gevoel gehad dat ik moest haasten, omdat ik tegelijkertijd een urgentie voelde dat ik alle vragen van de interviewgide zou stellen. Het had echter ook met mijn eigen tijd te maken soms. Vanwege de beperkte tijd voor het afnemen, transcriberen en coderen van de interviews, heb ik soms bewust niet doorgevraagd. De betekenis van concepten is hierdoor soms niet helemaal achterhaald, dat de nuance vermindert en complexiteit van de werkelijkheid minder goed weergeeft.

De onderzoeker heeft een actieve rol in het maken van keuzes binnen kwalitatief onderzoek, door dit te erkennen en open over te zijn, kan bijgedragen worden aan de betrouwbaarheid (Braun & Clarke, 2006). Het zou sterker zijn geweest als ik als onderzoeker had gereflecteerd tijdens het onderzoek en logboekjes had bijgehouden over mijn handelen en observaties.

6.3 Aanbevelingen vervolgonderzoek

Middels kwantitatief onderzoek zou er gekeken kunnen worden naar wat de behoefte is in nascholing van sociaal werkers. Dit zal Kenniswerkplaats Zingeving ook gaan doen in de komende jaren. Hierbij zou het mogelijk relevant zijn om met de sociaal werkers in gesprek te gaan over op welk moment en op welke manier ze met hun cliënten zingevingsvraagstukken bespreken. Het zou relevant kunnen zijn om te onderzoeken hoe de vervulling van basisbehoeften/voorwaarden, zich verhouden tot zingevingsbehoeften. Op basis van de bevindingen van dit onderzoek, zou geadviseerd worden om te onderzoeken of het nodig zou zijn om eerst met de cliënten na te gaan of de basisvoorwaarden van hun leven op orde zijn, voordat zij met zingevingsvraagstukken bezig gaan in hun begeleiding.

Het lijkt erop dat sociaal werkers niet altijd begrijpen wat een zingevingvraag inhoudt en niet altijd de ‘vraag achter de vraag’ weten te achterhalen, zoals beschreven bij de beantwoording van deelvraag 2. In dit onderzoek wordt verondersteld dat de mens de behoefte heeft om zijn of haar leven zinvol te maken en dit bijdraagt aan zijn of haar welzijn (Derx, 2011, p. 135). Als een sociaal werker een verslaving op zichzelf staand als zingevingsvraag ziet (zoals soms zo het geval is, blijkt uit de resultaten), zal hij of zij mogelijk niet de existentiële onderliggende laag aanraken in het omgaan met dit probleem. Het zou juist heel behulpzaam kunnen zijn om de existentiële zingevingslaag aandacht te geven bij deze cliënten. Sommige sociaal werkers bespreken zingevingsvragen in de interviews heel oplossingsgericht en noemen ook praktische oplossingen in hun omgaan met zingevingsvraagstukken. Praktische oplossingen kunnen raken aan zingevingsvragen en helpend zijn in het vervullen van een zinbehoefte, maar dit geldt niet voor alle zingevingsproblemen. Soms zijn zingevingsvragen ‘trage vragen’ die niet zomaar opgelost kunnen worden. Waarschijnlijk bezitten de meeste sociaal werkers essentiële kwaliteiten voor zingevende gespreksvoering al, maar is er een kans dat hun instelling te veel oplossingsgericht is voor bepaalde zingevingsvragen, waardoor ze voorbij gaan aan de existentiële zingevingslaag (Gerritsen & Vosselman, 2012). Het zou relevant kunnen zijn om meer onderzoek te doen naar hoe sociaal werkers met zingeving omgaan en te onderzoeken of zingevingsvragen achterhaald worden, zodat zij niet voorbijgaan aan de onderliggende laag bij hun cliënten. Daarnaast zou het relevant zijn om te onderzoeken of er een mogelijkheid is dat sociaal werkers meer samen gaan werken met geestelijk verzorgers, omdat zij gespecialiseerd zijn in zingevingsvraagstukken en daarom op dit vlak de cliënten kunnen bijstaan.

Het onderzoek dat gedaan is, kan een bijdrage leveren aan vervolgonderzoek, waarin gericht wordt op de behoefte aan nascholing van sociaal werkers. Dit onderzoek zal waarschijnlijk bijdragen aan meer kennis voor sociaal werkers in het omgaan en herkennen van zingevingsvraagstukken. Het welzijn van de wijkbewoner wordt uiteindelijk verbeterd, als zij op een passende manier met hun zingevingsvraagstukken worden geholpen. Door middel van het bevorderen van zingeving, als een belangrijk onderdeel van humanistiek (2022), wordt bijgedragen aan een humane samenleving.

Literatuur

- Akkermans, C., & Van Leeuwen-den Dekker, P. (2010). *Zingeving als onderbelichte dimensie in de maatschappelijke opvang*. (Movisie onderzoeksrapport 2014). Kennis en advies voor maatschappelijke ontwikkeling.
- Alma, H. & Smaling, A. (2010). *Waarvoor je leeft. Studies naar humanistische bronnen van zin*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Baumeister, R. F. (1991). *Meanings of Life*. New York: The Guilford Press.
- Beroepsprofiel van de Sociaal Werker*. (2022). BPSW. Geraadpleegd op 25 juli, 2023, van <https://www.bpsw.nl/app/uploads/Beroepsprofiel-van-de-Sociaal-Werker.pdf>
- Boeije, H. (2012). *Analyseren in kwalitatief onderzoek, denken en doen*. Den Haag: Boom Lemma.
- Boeije, H. & Bleijenbergh, I. (2019). *Analyseren in kwalitatief onderzoek, denken en doen*. Amsterdam: Boom uitgevers.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2016). *Eenzaamheid in Nederland*. Geraadpleegd op 29 juli 2023, van <file:///C:/Users/mieho/Downloads/eenzaamheid-in-nederland.pdf>
- Creswell, J. (2003). *Research Design Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches Second Edition*. Londen: Sage.
- Dam, van C., Kluft, M. & Scheffelaar, A. (2016). *Leren van het verleden. Kort historisch overzicht over de veranderende rollen van de sociaal werker in relatie tot de burger en de overheid*. Movisie. <https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/publication-attachment/Leren-van-het-verleden%20%5BMOV-9165719-1.0%5D.pdf>
- Damen, A. & Leget, C. (2017). Kennissynthese onderzoek naar geestelijke verzorging in de palliatieve zorg.
- Derkx, P. (2011). *Humanisme, zinvol leven en nooit meer 'ouder worden'. Een levensbeschouwelijke visie op ingrijpende biomedisch-technologische levensverlenging*. Brussel: Uitgeverij Vubpress.
- Dijk, van A. (2021). Eenzaamheid staat steeds hoger op de agenda. *Zorg + Welzijn*, 27, 30–31.
- Eerstelijnszorg* (z.d.). Rijksoverheid. Geraadpleegd op 26 juli 2023, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/eerstelijnszorg>
- Frankl, V. (1963). *Man's search for meaning*. New York: Washington Square Press.

- Geelen, R. (2015). Helpen bij zingevingsvragen. Praktische wenken voor complexe problemen. *Denkbeeld*, 27, 30-32
- Geer, van de J. (2020, 12 november). *Onderzoek Agora: Zingeving is een integraal onderdeel van sociaal werk, maar er zijn kansen voor verbetering*. Geraadpleegd op 12 maart 2023, van <https://www.agora.nl/kennisbank/onderzoek-agora-zingeving-is-een-integraal-onderdeel-van-sociaal-werk-maar-er-zijn-verbeteringen-mogelijk/>
- Gerritsen, M., & Vosselman, M. (2012). ‘Waarom ik?’ Zingevende gespreksvoering in het maatschappelijk werk. *Maatwerk*, 13(4), 15-17.
- Hekking, J. & Vandewiele, W. (2011). Onderzoeksrapport: Zingevingsvragen en leefwereld van chronisch zieken tussen 40 en 65 jaar. IKKS vzw
- Hof, van 't E. & Teppema, S. (2010). *Levensbeschouwing in social work, een factor van belang*. Hogeschool Utrecht: Utrecht.
- Hölsgens, V. (2020). *Gebroken verhalen aan de keukentafel. Over zingeving in de Nederlandse verzorgingsstaat*. Gildeprint
- Hoogeveen. E. (1991). Essenties van geestelijk werk. In E. Hoogeveen, *Eenvoud en strategie: De praktijk van humanistisch geestelijk werk* (pp.109-118). Amersfoort: Acco.
- Humanistiek. (2022). *Onderzoek aan de UvH*. Universiteit voor Humanistiek. Geraadpleegd op 26 juni 2023, van <https://www.uvh.nl/onderzoek/onderzoek-aan-de-uvh/onderzoeksprogramma>
- Jacobs, G. (2020). *Zin in geestelijke verzorging*. Uitgave van de Universiteit voor Humanistiek.
- Jansen, J., Ketel, J., Liefhebber, S., Panhuijzen, B. & Pelt, van M. (2021). *De stand van het sociaal werk in Nederland*. (Movisie onderzoeksrapport 2021). Kennis en aanpak van sociale vraagstukken. Geraadpleegd op 30 juli 2023, van <https://www.movisie.nl/publicatie/stand-sociaal-werk-nederland>
- Jonge, de H. M. (2021, 23 juli). *Staatscourant van het Koninkrijk der Nederlanden*. Overheid.nl. Geraadpleegd op 14 augustus, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2021-36263.html>
- Kenniswerkplaats zingeving. (2023). *Kenniswerkplaats zingeving*. Geraadpleegd op 25 juni 2023, van <https://www.kenniswerkplaatszingeving.nl/>
- Kenniswerkplaats zingeving brancheproject sociaal werk. (2023). *Kenniswerkplaats zingeving*. Geraadpleegd op 25 juni 2023, van <https://www.kenniswerkplaatszingeving.nl/brancheproject-sociaal-werk>
- Zingeving in Sociaal Domein. (2023). *Kenniswerkplaats zingeving*. Geraadpleegd op 2 augustus, 2023, van <https://www.kenniswerkplaatszingeving.nl/brancheproject-sociaal-domein>

- Koeter, L. (2022). *Beroepsprofiel van de sociaal werker*. Beroepsvereniging van professionals in sociaal werk.
- Kruizinga, R. (2017). *Out of the blue: Experiences of contingency in advanced cancer patients*. [Thesis, fully internal, Universiteit van Amsterdam].
- Kwekkeboom, R. (2022). Zorg thuis. In L. Veldboer, R. Engbersen, E. Hooghiemstra, J. Jansen, L. Koeter, J. Rözer, & A. Sprinkhuizen (editors), *Lexicon nabijheid en sociaal werk* (Versie 2.0 redactie, 210-215). Movisie.
- Lans, van der J. M. (1996). Religion as a meaning system: a conceptual mode for research and counseling. In H. Grzymala-Moszczyńska & B. Beit-Hallahmi (Red.), *Religion, Psychopathology and Coping* (pp. 95-105). Amsterdam: Rodopi.
- Machielse, A. (2011). Sociaal isolement bij ouderen: een typologie als richtlijn voor effectieve interventies. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 20(4), 40-61.
- Machielse, A. (2019). Vrijwillige inzet bij eenzame ouderen. Verwachtingen, grenzen en voorwaarden. *Waardenwerk*, 76, 93-102.
- Maslow, A.H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychology Review*, 50(4), 370–396.
- Meide, van der H. (2015). Het onthullen van ervaringen. *Kwalon*, 20(1), 21-28
- Meide, van der H. (2014). Data-analyse volgens de fenomenologische reflectieve leefwereldbenadering. *Kwalon*, 19(3), 68-73.
- Mooren, J. H. (1998). Zingeving en cognitieve regulatie: Een conceptueel model ten behoeve van onderzoek naar zingeving en levensbeschouwing. In J. Janssen, R. van Uden & H. van der Ven (Eds.), *Schering en inslag: Opstellen over religie in de hedendaagse cultuur* (pp. 193-206). Nijmegen: Katholiek Studiecentrum voor Geestelijke Volksgezondheid (KSGV).
- Nolan, S., Saltmarsh, P. & Leget, C. (2011). Spiritual care in palliative care: working towards an EAPC Task Force. *European Journal of Palliative Care*, 86-89.
- Ong, A. D., Uchino, B. N., & Wethington, E. (2016). Loneliness and health in older adults: A mini-review and synthesis. *Gerontology*, 62(4), 443-449.
- Parker, C., Scott, S., & Geddes, A. (2019). Snowball sampling. *SAGE research methods foundations*. <https://eprints.glos.ac.uk/6781/>
- Pinto, D. (2000). *Een nieuw perspectief: Herziening van beleid, onderwijs, communicatie, maslowpiramide dringend nodig*. (Oratiereeks). Vossiuspers AUP.
- Professionals maatschappelijk werkers, wat is maatschappelijk werk. (z.d.). Geraadpleegd op 25 juni, 2023, van <https://www.bpsw.nl/professionals/maatschappelijk-werkers/wat-is-maatschappelijk-werk/>

- Schaap-Jonker, J. (2019). *Herstel, hoop en compassie: Contouren van een hedendaagse klinische godsdienstpsychologie*. Vrije Universiteit Amsterdam.
- Schilderman, H. (2015). Van ambt naar vrij beroep: de geestelijke verzorging als voorziening in het publieke domein. *Tijdschrift voor religie, recht en beleid*, 6(2), 5-23.
- Somsen, J., Barnhoorn, P. & Jacobs, G. (2023). Zingevingsvragen signaleren, bespreken en begeleiden. *Huisarts en wetenschap*, 66(3), 38-40.
- Sociaal werk Nederland, (z.d.). Geraadpleegd op 3 maart, 2023, van <https://www.sociaalwerknederland.nl/over-ons/over-sociaal-werk>
- Steger, M.F. (2012). Experiencing meaning in life: optimal functioning at the nexus of wellbeing, psychopathology, and spirituality. In P.T.P. Wong (Ed.), *The Human Quest for Meaning: Theories, Research, and Applications* (pp. 165- 184). New York: Routledge.
- Tilburg, van T. (2019). Ontevredenheid over netwerk leidt tot eenzaamheid ouderen. *TVZ Verpleegkunde in praktijk en wetenschap*, 129(5), 16-18.
- Wekker, F. (2021). Ze moeten leren omgaan met diversiteit. *Vakblad Sociaal Werk*, 22, 29-32
- Westerhof, G. (2013). Zingeving en ouder worden. *Psychopraktijk*, 5(1), 15–18
- Wesep, van B. J. G. (2018). *Als het erop aankomt: Een kwalitatief onderzoek naar de betekenis van leiderschap voor zingeving in werk en organisatie bij de Koninklijke Marechaussee*. [Vrije Universiteit Amsterdam].
- Wet kwaliteit, klachten en geschillen zorg. (2019). Overheid. Geraadpleegd op 25 juni 2023, van <https://wetten.overheid.nl/BWBR0037173/2019-01-01>
- Yalom, I. D. (1980). *Existential psychotherapy*. New York: Basic Books

Bijlagen

Bijlage 1: Informatiebrief deelnemers

Informatie voor deelname aan wetenschappelijk onderzoek

Kenniswerkplaats Zingeving en Geestelijke Verzorging

Project: Behoeftenonderzoek Zorg voor Zingeving

Inleiding

Geachte heer/mevrouw,

Wij vragen u om mee te doen aan een wetenschappelijk onderzoek.

Meedoen is vrijwillig. Om mee te doen is wel uw schriftelijke toestemming nodig.

Voordat u beslist of u wilt meedoen aan dit onderzoek, krijgt u uitleg over wat het onderzoek inhoudt.

Lees deze informatie rustig door en vraag de onderzoeker uitleg als u vragen heeft.

1. Algemene informatie

Dit onderzoek is opgezet door de Universiteit voor Humanistiek en wordt uitgevoerd onder professionals uit het sociaal domein. Het project wordt gefinancierd door de Nederlandse organisatie voor gezondheidsonderzoek en zorginnovatie (ZonMw).

2. Doel van het onderzoek

Het doel van het onderzoek is inzicht te krijgen in **wat voor u van waarde en betekenis is in het werk en leven en hoe dit tot uitdrukking komt in uw zorg voor zingeving bij cliënten uit het sociaal domein.; als ook uw behoeften aan ondersteuning bij deze zorg.** Met uw deelname aan dit onderzoek helpt u mee om meer inzicht te verkrijgen over wat er bij sociaal werkers speelt; en om de kwaliteit van zorg voor zingeving te verbeteren. De uitkomsten van dit onderzoek worden gebruikt om zorgverleners in de primaire zorg te scholen, zodat zij gevoeliger worden voor zingevingsbehoeften bij cliënten. Hierdoor zijn zij beter in staat hun manier van werken hierop af te stemmen.

3. Achtergrond van het onderzoek

Aanleiding voor dit onderzoek is dat er de afgelopen jaren steeds meer aandacht is gekomen voor zingeving- en levensvragen van mensen in de thuissituatie. In dit project willen we de kwaliteit en beschikbaarheid van begeleiding van mensen met zingeving- en levensvragen verbeteren. Cliënten, vrijwilligers, mantelzorgers, onderzoekers, opleiders en zorgverleners werken in dit project samen om dat te realiseren.

4. Wat meedoen inhoudt

Als u meedoet, houdt dat het volgende in:

- Diepte-interview: er wordt een diepte-interview met u afgenomen, dat wil zeggen een gesprek met een onderzoeker over wat voor u van waarde of betekenis is in uw werk en leven en hoe dit tot uitdrukking komt in de aandacht die u heeft voor zingeving bij cliënten en/of de begeleiding die u daarop biedt. Ook welke behoeften aan ondersteuning u heeft op dit terrein. Een bezoek duurt maximaal een uur. Het gesprek wordt opgenomen. Deze geluidsopname wordt uitsluitend gebruikt in dit onderzoek voor het nauwkeurig verwerken van de gegevens.

5. Mogelijke voor- en nadelen

Het is belangrijk dat u de mogelijke voor- en nadelen goed afweegt voordat u besluit mee te doen. Meedoen aan dit onderzoek heeft een aantal voordelen: U levert met het delen van uw ervaringen een bijdrage aan kwaliteit en beschikbaarheid van zorg voor zingeving in de thuissituatie. Meedoen aan dit onderzoek kan ook nadelen hebben: het kost u tijd en de besproken onderwerpen kunnen gevoelig voor u zijn.

6. Als u niet wilt meedoen of wilt stoppen met het onderzoek

Deelname aan dit onderzoek is geheel vrijwillig. U kunt op elk moment uw medewerking aan het onderzoek stoppen of weigeren dat uw gegevens voor het onderzoek mogen worden gebruikt. U hoeft niet te vertellen waarom u wilt stoppen of niet wilt dat we uw gegevens gebruiken. Stoppen met het onderzoek heeft geen andere gevolgen voor u. Als u niet wilt dat uw gegevens in het onderzoek worden gebruikt, dan zullen we deze uit onze bestanden verwijderen en vernietigen. Als u stopt met het onderzoek of pas na twee maanden aangeeft dat u niet wilt dat we uw gegevens gebruiken, dan kunnen we uw antwoorden op de vragen van het onderzoek niet helemaal verwijderen, omdat we niet altijd meer kunnen achterhalen wie welke antwoorden gegeven heeft. Uw antwoorden worden dan

alsnog in de resultaten van het onderzoek meegenomen, zonder dat iemand kan zien dat de antwoorden van u komen.

7. Vragen of opmerkingen over de uitvoering van het onderzoek

- Voor zover u als deelnemer van onderzoek vragen of opmerkingen heeft over de uitvoering van het onderzoek of als u een vorm van schade of ongemak ervaart vanwege het onderzoek kunt u in eerste instantie het beste contact opnemen met Nanske Wilholt, n.wilholt@uvh.nl, secretaris van de Raad van Advies van de Kenniswerkplaats en Hoofd Afdeling Onderzoek van de Universiteit voor Humanistiek;
- Voor andere vragen, zoals rondom de integriteit van het onderzoek of privacy, zie <https://www.uvh.nl/onderzoek/onderzoek-aan-de-uvh/vragen-deelnemers-onderzoek>.

[derzoek/onderzoek-aan-de-uvh/vragen-deelnemers-onderzoek](https://www.uvh.nl/onderzoek/onderzoek-aan-de-uvh/vragen-deelnemers-onderzoek).

- Als er nieuwe informatie over het onderzoek is die belangrijk voor u is, dan laat de onderzoeker dit aan u weten.

8. Einde van het onderzoek

Uw deelname aan het onderzoek stopt als

- u zelf kiest om te stoppen
- het einde van het onderzoek is bereikt (30 september 2024)

Na het verwerken van alle gegevens informeert de onderzoeker u over de belangrijkste uitkomsten van het onderzoek. Dit gebeurt uiterlijk 30 september 2024.

9. Gebruik en bewaren van uw gegevens

Voor dit onderzoek is het nodig dat uw persoonsgegevens worden verzameld en gebruikt. Uw gegevens worden **anoniem** gemaakt. Uw privacy is en blijft maximaal beschermd. Er wordt op geen enkele wijze vertrouwelijke informatie of persoonsgegevens van of over u naar buiten gebracht, waardoor iemand u zal kunnen herkennen. Enkele eenvoudige voorbeelden hiervan:

- uw naam wordt vervangen door anonieme, op zichzelf betekenisloze combinatie van getallen.
- uw leeftijd zelf wordt niet verwerkt, maar in een categorie geplaatst. Bijvoorbeeld: leeftijd: tussen 18-

25 jaar / tussen 25-35 jaar etc.

- uw woonplaats wordt niet gebruikt, maar de provincie waarin u woont.

De onderzoeksresultaten zullen we verwerken in rapporten en publicaties en aan het einde van het onderzoek helemaal beschikbaar maken in een landelijke database (DataVerseNL) voor andere onderzoekers. De resultaten worden gebruikt ten behoeve van de ontwikkeling van een onderwijsmodule voor professionals in jaar 2 van het onderzoek. Tevens worden de resultaten omgevormd tot geanonimiseerde ervaringsverhalen die beschikbaar komen op de website van de Kenniswerkplaats (kennisbank/verhalenbank) om zodoende inzichten op een laagdrempelige manier te delen met professionals en cliënten/patiënten. Dit gebeurt op zo'n manier dat u hierin niet herkenbaar bent, hetgeen betekent dat waar nodig feitelijke informatie (zoals jaartallen of plaatsen) worden veranderd.

Op de beschrijvingen staat alleen de code, nooit uw naam. De sleutel voor de code blijft bij de onderzoeker. Ruwe data en persoonsgegevens worden niet beschikbaar gemaakt voor hergebruik en zijn alleen in anonieme vorm na een verzoek bij de projectleider (prof. dr. Jacobs) beschikbaar voor controle (bijvoorbeeld voor een controle op wetenschappelijke integriteit). Op het toestemmingsformulier kunt u aangeven of u hiermee akkoord gaat. U kunt deze toestemming altijd weer intrekken.

De onderzoeker bewaart uw gegevens minimaal 10 jaar. De gegevens worden opgeslagen op de beveiligde server van de Universiteit voor Humanistiek. U kunt op elk moment inzicht vragen in uw gegevens door contact op te nemen met Renske Kruizinga. Ook kunt u vragen stellen over de data opslag door contact op te nemen met Renske Kruizinga.

Uw naam, email en telefoonnummer worden in een apart bestand opgeslagen, zodat we tijdens het onderzoek eventueel contact met u kunnen opnemen bij onduidelijkheden of om u op de hoogte te houden.

10. Geen vergoeding voor meedoen

U ontvangt voor deelname aan dit onderzoek geen vergoeding. Door deel te nemen aan dit onderzoek zult u bijdragen aan betere zorg rondom zingeving thuis.

11. Heeft u vragen?

Bij vragen en twijfels kunt u contact opnemen met Veronique Vaarten, projectleider op dit project. U kunt haar bereiken via e-mail op v.vaarten@wmoradar.nl, of via de telefoon op 06-46272409.

12. Ondertekening toestemmingsformulier

Wanneer u voldoende bedenktijd heeft gehad, wordt u gevraagd te beslissen over deelname aan dit onderzoek. Indien u toestemming geeft, vragen wij u deze op de bijbehorende

toestemmingsverklaring schriftelijk te bevestigen. Door uw schriftelijke toestemming geeft u aan dat u de informatie heeft begrepen en instemt met deelname aan het onderzoek.

Het handtekeningenblad wordt door de hoofdonderzoeker bewaard. U krijgt een kopie of een tweede exemplaar van deze toestemmingsverklaring.

Alvast hartelijk dank voor uw aandacht,

Renske Kruizinga, Universiteit voor Humanistiek, te Utrecht | r.kruizinga@uvh.nl

Johanneke Klaassens, Universiteit voor Humanistiek, te Utrecht | j.klaassens@uvh.nl

Bijlage 2: Toestemmingsformulier (*Informed consent*)

Kenniswerkplaats Zingeving en Geestelijke Verzorging

Door dit document te ondertekenen, verklaart u het volgende:

- Ik heb de informatiebrief gelezen. Ook kon ik vragen stellen. De vragen die ik gesteld heb zijn vol- doende beantwoord. Ik had genoeg tijd om te beslissen of ik meedoe.
- Ik weet dat meedoen vrijwillig is. Ook weet ik dat ik op elk moment na het ondertekenen van dit formulier kan beslissen om te stoppen met het onderzoek. Daarvoor hoef ik geen reden te geven.
- Ik weet dat sommige mensen mijn gegevens kunnen inzien. Die mensen staan vermeld in deze informatiebrief.
- Ik geef toestemming voor het verzamelen en gebruiken van mijn gegevens op de manier en voor de doelen die in de informatiebrief staan.
- Ik weet dat ik op elk moment inzicht kan krijgen in de over mij verzamelde gegevens.
- Ik geef toestemming voor het delen van de bewerkte gegevens voor toekomstig onderzoek. Deze toe- stemming kan ik op elk moment terugtrekken.
- Ik geef toestemming om mijn gegevens nog 10 jaar na dit onderzoek te bewaren.
- Ik wil meedoen aan dit onderzoek.

Naam deelnemer:

Handtekening: Datum : ____/ ____/ ____

Ik verklaar dat ik deze deelnemer volledig heb geïnformeerd over het genoemde onderzoek.

Als er tijdens het onderzoek informatie bekend wordt die de toestemming van de deelnemer zou kunnen beïnvloeden, dan breng ik hem/haar daarvan tijdig op de hoogte.

Naam onderzoeker (of diens vertegenwoordiger):

Handtekening: Datum: ____/ __/ __

De deelnemer krijgt een volledige informatiebrief mee, samen met een kopie van het getekende toestemmingsformulier

Bijlage 3: Toestemmingsformulier ethische commissie

Verklaring Ethische Toetsingscommissie Universiteit voor Humanistiek

Dossiernummer: 2022-17
Datum: 18 januari 2023

Bij deze verklaar ik dat de Ethische Toetsingscommissie van de Universiteit voor Humanistiek het voorstel voor het door prof. dr. Gaby Jacobs uit te voeren onderzoek *Zin in Eerstelijns Zorg en Sociaal Domein (ZEZS)* heeft getoetst en dat voorstel heeft goedgekeurd.

A handwritten signature in black ink, which appears to read 'C. Leget', is positioned in the lower-left area of the page.

Prof. dr. Carlo Leget
Ethische Toetsingscommissie Universiteit voor Humanistiek

Bijlage 4: Interviewguide

Interviewguide – Sociaal Domein - professionals

Introductie [10 minuten]

- Bedanken voor deelname
- Voorstellen:
  - Onderzoeker bij Kenniswerkplaats Zingeving en Geestelijke Verzorging; verbonden aan de Universiteit voor Humanistiek.
- Uitleg van de achtergrond en het doel van het onderzoek:
  - We richten ons op uw ervaringen als sociaal werker.
  - Het interview gaat over de aandacht voor en begeleiding bij zingeving van cliënten door sociaal werkers. Zingeving gaat over wat van waarde of betekenis is in ons leven of wat het doel is van ons leven. Dat kan (mede) bepaald worden door een godsdienst of levensbeschouwing, maar dat hoeft niet.
  - Het doel van het onderzoek is zicht krijgen op de begeleiding bij zingeving in uw werk en uw behoefte aan ondersteuning bij het bieden van begeleiding bij zingeving aan cliënten.
  - Naast interviews met professionals gaan we ook interviews afnemen met ouderen die contact hebben met sociaal werkers.
- Praktische zaken (opname interview, uitwerking interview, toestemmingsformulier):
  - In het interview richten we ons op uw eigen ervaringen en behoeften. Er zijn geen foute antwoorden op vragen.
  - Het interview bestaat uit verschillende onderdelen en duurt ongeveer een uur.
  - Eerst willen we met u kort in gesprek over hoe zingeving een rol speelt in uw professie. Daarna gaan we met u in gesprek over wat u nodig denkt te hebben om ruimte te kunnen bieden aan de zingevingsvragen van cliënten.
  - Toestemming audio-opname (wordt verwerkt tot geanonimiseerd verslag).
  - Gebruik data (geanonimiseerd, vertrouwelijk behandeld, veilig opgeslagen, alleen voor onderzoekers toegankelijk, alleen voor onderzoeksdoelen gebruikt).
  - Teken IC-formulier gezamenlijk.
- Biografische informatie:

Biografische informatie	
Gender	Man, Vrouw, Anders, namelijk ..., Weet niet, Wil niet zeggen
Leeftijd	... (in jaren)
Type sociaal werker	
Doelgroep met wie professional werkt	
Aantal jaar werkervaring	... (in jaren)
Opleiding	[Naam opleiding en opleidingsniveau]

Woonsituatie/plek in samenleving	<ul style="list-style-type: none"> - Woont u samen met anderen? Partner, kinderen, anders? - Woont u in een stad of dorp?
Religie/levensbeschouwing	<ul style="list-style-type: none"> - Tot welke religie/levensbeschouwing schaaft u zichzelf? Gaat u naar een kerk, moskee of andere plek?
Migratieachtergrond <i>Evt. toelichting geven: we stellen deze vraag omdat migratie invloed kan hebben op hoe u uw werk en leven ervaart en wat voor u daarin van waarde en betekenis is</i>	<p>Bent u in Nederland geboren? Zo nee, op welke leeftijd bent u naar Nederland gekomen?</p> <p>Zijn uw ouders in Nederland geboren? Zo nee: in welk land dan wel?</p>

Begeleiding bij zingeving [max. 20 minuten]

[Zingeving]

Wat is zingeving volgens u? Waarover gaat zingeving in uw beroepspraktijk? [Hier niet te lang op doorgaan, gaat om wat zingeving voor iemand betekent]

[Zingeving onderdeel van beroep]

Bent u van mening dat ‘aandacht voor zingeving behoeften en -vragen’ onderdeel is van uw begeleiding of ondersteuning?

- Waarom wel/niet?
- Wanneer wel/niet?

[Herkenning van en begeleiding bij zingeving]

Herkent u zingeving behoeften en -vragen bij uw cliënten?

- Welk type zingeving behoeften en -vragen van cliënten komt u tegen in uw werk?
- Kunt u een moment beschrijven waarop u een zingeving behoefte of zingevingsvraag van een cliënt herkende?
- Hoe ging u hier mee om?
- Zijn er methodieken die u gebruikt als u aandacht geeft aan zingeving?
- Zijn er verschillen in de aard van de zingevingsvragen per doelgroep?

[Moeite met zingevingsvragen]

Zijn er situaties waarin u moeite heeft om met de zingeving behoeften of -vragen van uw cliënten om te gaan?

- Herkent u situaties waarin een cliënt met complexe zingevingsvragen worstelt?
- Wat heeft u gedaan in die situaties?

[Samenwerking]

Verwijst u cliënten wel eens door naar andere professionals voor de begeleiding bij zingevingsvragen?

- Naar welke professional?
- Waarom wel of niet?
- Wanneer verwijst u cliënten/ door?
- Werkt u samen met geestelijk verzorgers? Waarom wel of niet?

Zingeving van de professional [max 15 minuten]

[Persoonlijke zingeving]

Heeft u het idee dat uw persoonlijke zingeving van invloed is op hoe u omgaat met zingeving behoeften of zingevingsvragen van cliënten?

- We hebben net besproken wat zingeving voor u betekent. Hoe is dat van invloed op uw werk?
- Kunt u een voorbeeld geven?

[Zingeving in het werk]

Op welk moment ervaart u zin/betekenis/waarde in uw werk?

- Kunt u zo'n moment beschrijven?
- Waarom ervaart u op dat moment zin?

[Belemmeringen]

We hebben het net gehad over de zin/betekenis die u in uw werk ervaart. Zijn er wel eens momenten dat u die zin minder of niet ervaart?

- Welke belemmeringen ervaart u op zulke momenten?

[Kracht- en inspiratiebronnen]

Wat of wie helpen u om dat wat belangrijk voor u is, een plaats te geven in uw werk?

(Bv. bepaalde activiteiten, gedachten, etc.)

- Wat zijn uw kracht- of inspiratiebronnen?
- Praat u wel eens met iemand over wat van belang/betekenisvol/van waarde is in uw leven?
- Met wie is dat? Waar vinden dat soort gesprekken plaats?

Ondersteuningsbehoeften in de begeleiding bij zingeving [20 min]

[Zelfredzaamheid]

Heeft u het gevoel dat u aan de zingeving behoeften en -vragen van uw cliënten tegemoetkomt?

- Waarom wel of niet?

[Behoeften aan ondersteuning]

Wat heeft u nodig om aandacht te geven aan zingeving behoeften en -vragen van cliënten? (Denk bijvoorbeeld aan kennis, vaardigheden, randvoorwaarden in de organisatie)

Hoe zou u zichzelf het liefst verder willen bekwamen in het begeleiden van cliënten met zingevingsvragen? (bv. via training, intervisie etc.)

[Zingeving in opleidingen]

Was er in uw opleiding of in nascholing aandacht voor zingeving?

- Zou dit volgens u onderdeel moeten zijn van het curriculum?
- Zo ja, hoe moet dat vorm krijgen?
Indien nee, waar moet het dan wel een plek krijgen?

Afsluiten [5 minuten]

- Is er iets dat u nog graag kwijt wilt over het onderwerp?
- Hoe heeft u dit interview ervaren?
- Bedanken en afsluiten
- Opname uitzetten
- Aanbieden het getranscribeerde interview toe te sturen (niet om iets aan te kunnen passen, maar om er iets uit te kunnen laten weghalen).
- Nazorg en ruimte bieden voor wanneer het lastig en emotioneel is, via Veronique Vaarten.

Bijlage 5: Codeboom

	Code
<i>Accepteren van de situatie</i>	1
<i>Angst</i>	1
<i>Autonomie</i>	8
<i>Behoeftes scholing in tradities</i>	2
<i>Behoeftes cliënt</i>	6
<i>Behoeftes in scholing zingeving</i>	10
<i>Bewustwording van zingeving in werk</i>	7
<i>Bijdragen</i>	4
<i>Blij met onderzoek</i>	1
<i>Buiten maatschappij vallen</i>	3
<i>Doorverwijzen</i>	4
<i>Doorverwijzen GV</i>	27
<i>Doorverwijzen: religie</i>	4
<i>Drijfveren</i>	1
<i>Eenzaamheid</i>	24
<i>Eigen waarde</i>	1
<i>Eigen waarden meenemen in begeleiding</i>	1
<i>Er zijn voor iemand</i>	3
<i>Erbij horen (gevoel)</i>	5
<i>Ergens voor doen</i>	1
<i>Gebrek aan zin</i>	3
<i>Gebrek aan zin: depressief</i>	3
<i>Gebrek aan zinervaring door problemen</i>	5
<i>Gebrek aan zinervaring sociaal werker</i>	12
<i>Geen tijd of ruimte voor zingeving</i>	12
<i>Genoeg tijd voor zingeving</i>	5
<i>Het gevoel van waarde te zijn</i>	2
<i>iets aangewakkerd</i>	1
<i>Inspiratiebronnen sociaal werker</i>	10
<i>Invloed cultuur</i>	3
<i>Je moet de vraag achter de vraag zoeken</i>	1
<i>Laten weten dat er na werk aan ze wordt gedacht</i>	1
<i>Levenslust als onderdeel zingeving</i>	1
<i>Levensvreugde</i>	2
<i>Lijden als onderdeel van leven</i>	1
<i>Menselijkheid van sociaal werker laten zien</i>	1
<i>Methodiek</i>	4
<i>Methodiek: vragen stellen</i>	4
<i>Methodieken voor zingeving</i>	14
<i>Omgaan met zingeving</i>	19
<i>Omgaan met zingeving: aansluiten behoefte</i>	7
<i>Omgaan met zingeving: erkenning</i>	2
<i>Omgaan met zingeving: in kracht zetten</i>	6
<i>Omgaan met zingeving: laten</i>	2

Omgaan met zingeving: mezelf meenemen	2
Omgaan met zingevingsvraagstuk	65
Omgaan met zingevingsvraagstuk (2)	10
Omgaan met zingevingsvraagstuk (2): verbinding	10
Omgaan zingeving	85
Omgaan zingeving: autonomie	2
Omgaan zingeving: betekenisvolle activiteiten	3
Omgaan zingeving: doel op aarde	1
Omgaan zingeving: doorverwijzen	16
Omgaan zingeving: eigen ervaring	5
Omgaan zingeving: er zijn voor de ander	3
Omgaan zingeving: gedachten niet geloven	1
Omgaan zingeving: gesprek	3
Omgaan zingeving: gv religie	2
Omgaan zingeving: helpen reintegreren	1
Omgaan zingeving: in kracht zetten	5
Omgaan zingeving: kijken naar mogelijkheden	2
Omgaan zingeving: krachtbron	2
Omgaan zingeving: luisteren	11
Omgaan zingeving: niet bewust	2
Omgaan zingeving: niet oordelen	2
Omgaan zingeving: nuttig laten voelen	1
Omgaan zingeving: onderzoeken	8
Omgaan zingeving: openheid	1
Omgaan zingeving: positieve gezondheid	1
Omgaan zingeving: psychosociale hulp	1
Omgaan zingeving: realistisch maken	1
Omgaan zingeving: religie	1
Omgaan zingeving: rust	1
Omgaan zingeving: sociale contacten	1
Omgaan zingeving: stimuleren gesprek met netwerk	2
Omgaan zingeving: transcendentie	1
Omgaan zingeving: van alles wat	1
Omgaan zingeving: voorwaarde zelfzorg	1
Omgaan zingeving: vragen naar betekenis	2
Omgaan zingeving: vragen naar doel	2
Omgaan zingeving: vragen wat belangrijk is	2
Omgaan zingevingsvraagstuk	1
Omgaan zingevingsvraagstuk: oprecht zijn	1
Overleving gaat voor zingeving	11
Participeren (actief)	8
Rol zingeving	1
Rol zingeving volgens Sociaal Werker	8
Rol zingeving: opgeleid vanuit kerk	1
Rouw en verlies	22
Samen dingen doen	1
Samenwerking GV	2
Stabiele basis als voorwaarde om te helpen	1

<i>Te weinig bewust van zingeving</i>	1
<i>Vaak is doel geld</i>	1
<i>Verhalen delen</i>	3
<i>Visie zingeving</i>	45
<i>Visie zingeving: ander begrijpen</i>	1
<i>Visie zingeving: contact met jezelf</i>	1
<i>Visie zingeving: daginvulling waar je je goed door voelt</i>	1
<i>Visie zingeving: doel</i>	7
<i>Visie zingeving: eigenwaarde</i>	2
<i>Visie zingeving: gewaardeerd voelen</i>	1
<i>Visie zingeving: het lichtpuntje</i>	1
<i>Visie zingeving: het zit overal in</i>	3
<i>Visie zingeving: hoop</i>	1
<i>Visie zingeving: iets betekenen</i>	2
<i>Visie zingeving: in kracht zetten</i>	1
<i>Visie zingeving: invloed opleidingsniveau</i>	2
<i>Visie zingeving: kijk op jezelf</i>	5
<i>Visie zingeving: meedoen</i>	2
<i>Visie zingeving: motivatie</i>	1
<i>Visie zingeving: nuttig voelen</i>	1
<i>Visie zingeving: onderzoeken van lijden</i>	1
<i>Visie zingeving: openheid naar anderen</i>	1
<i>Visie zingeving: passie</i>	1
<i>Visie zingeving: religie</i>	2
<i>Visie zingeving: sociale contacten</i>	2
<i>Visie zingeving: veel mensen niet mee bezig</i>	1
<i>Visie zingeving: verbondenheid</i>	3
<i>Visie zingeving: waar sta ik nu</i>	1
<i>Visie zingeving: wat vind ik belangrijk</i>	2
<i>Visie zingeving: werken</i>	1
<i>Visie zingeving: zorgdragen voor anderen</i>	1
<i>Waar doe ik het voor</i>	1
<i>Waar sta ik nu</i>	3
<i>Woord zingeving niet gebruikt</i>	1
<i>Zelfkennis als voorwaarde helpen met zingeving</i>	1
<i>Zingeving</i>	106
<i>Zingeving in verhaal om praktisch probleem heen</i>	1
<i>Zingeving onderdeel begeleiding</i>	1
<i>Zingeving voor sociaal werker</i>	1
<i>Zingeving voor sociaal werker: anderen helpen</i>	1
<i>Zingeving: bij cliënt (zingevingsvraagstuk)</i>	11
<i>Zingeving: doel in het leven</i>	6
<i>Zingeving: Empoweren</i>	14
<i>Zingeving: erkenning</i>	2
<i>Zingeving: probleem is mensen denken er niet over na</i>	1
<i>Zingeving: religie</i>	8
<i>Zingeving: transcendentie</i>	5
<i>Zingeving: verbondenheid</i>	9

<i>Zingeving: voor sociaal werker</i>	51
<i>Zingeving: wat is het volgens sociaal werker</i>	23
<i>Zingevingsvraag</i>	12
<i>Zingevingsvraag: contact met zelf kwijt</i>	2
<i>Zingevingsvraag: eerwraak</i>	1
<i>Zingevingsvraag: identiteit</i>	1
<i>Zingevingsvraag: identiteit</i>	1
<i>Zingevingsvraag: jezelf wegcijferen</i>	1
<i>Zingevingsvraag: rondom eigen waarde</i>	2
<i>Zingevingsvraag: stabiel voelen</i>	1
<i>Zingevingsvraag: transcendentie</i>	1
<i>Zingevingsvraag: wanneer er problemen zijn</i>	2
<i>Zingevingsvraagstuk</i>	20
<i>Zingevingsvraagstuk: alles is veranderd</i>	1
<i>Zingevingsvraagstuk: eigenwaarde</i>	2
<i>Zingevingsvraagstuk: erkenning</i>	1
<i>Zingevingsvraagstuk: ik kan niks meer</i>	1
<i>Zingevingsvraagstuk: impact willen hebben</i>	2
<i>Zingevingsvraagstuk: kijk op jezelf</i>	3
<i>Zingevingsvraagstuk: levensvreugde</i>	1
<i>Zingevingsvraagstuk: sociale contacten</i>	5
<i>Zingevingsvraagstuk: verantwoordelijkheid</i>	1
<i>Zingevingsvraagstuk: verbondenheid</i>	1
<i>Zingevingsvraagstuk: wat is de zin van mijn leven</i>	1
<i>Zingevingsvraagstuk: wat wil IK</i>	1

-